

**ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ:
ДАМУ ҮРДІСТЕРІ, ЕСІМДЕР
МЕН ОҚИҒАЛАР**

УДК 821.512.122.0

ББК 83.3 (5 қаз)

Қ

ҚР БҒМ Ғылым комитеті М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының Ғылыми кеңесі шешімімен баспаға ұсынылған.

Кітап ҚР БҒМ ҒК гранттық қаржыландыруы аясында жүзеге асырылған ғылыми-зерттеу жобасы нәтижелері бойынша дайындалған (мемтіркеу №0115PK01688)

Редакциялық алқа:

Қалижанов У.Қ. – филол.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, Қирабаев С.С. – филол.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, Елеуқенов Ш.Р. – филол.ғ.д., Орда Г.Ж. – филол.ғ.д. (жауапты редактор), Қалиева А.Қ. – филол.ғ.к.,

Жауапты шығарушы:

Құдайбергенов Н., гуманитарлық ғылымдар магистрі

Пікір жазғандар:

Ісімақова А.С., филология ғылымдарының докторы, профессор.

Рахымжанов К., филология ғылымдарының кандидаты

Қ Қазіргі қазақ әдебиеті: даму үрдістері, есімдер мен оқиғалар: Ұжымдық монография. – Алматы: “Print express”, 2017. – 510 б.

ISBN 978-601-80687-9-9

Ұжымдық монографияда тәуелсіздік тұсындағы қазақ әдебиетінің даму бағыттары зерттелген. Тәуелсіздік тұсындағы қазақ әдебиеті туралы зерттеулер кейінгі жылдары жазылған шығармаларда қаламгерлердің негізінен тарихымызды түгендеуге бет бұруын танытса, шығармашылық портреттер бүгінгі ұлттық әдебиеттің аяқ алысын бағамдайды. Зерттеушілер қазіргі қазақ әдебиетінің қол жеткізген көркемдік-эстетикалық жетістіктерін жекелеген қаламгерлердің шығармалары арқылы саралаған.

Кітап әдебиеттанушы ғалымдар мен PhD докторанттарға, магистранттар мен жоғары оқу орындарының студенттеріне және ұлт әдебиеті мен тарихын білгісі келетін әдебиет сүйер қауымға арналған.

ISBN 978-601-80687-9-9

© М.Әуезов атындағы
Әдебиет және өнер институты
© «Print express» баспасы, 2017

АЛҒЫСӨЗ

Халық тарихындағы тағылымды оқиғалар қашанда өнер арқылы ұрпақтан ұрпаққа мұра болып қалады. Халық өмірінің белді кезеңдері, дәуір тудырған әлеуметтік, қоғамдық-саяси тартыстар, психологиялық шытырман ахуалдар көркем әдебиетке де негіз болатыны белгілі. Осы тұрғыдан келгенде, әдебиет ұлттық жадыны сақтау құралы ретінде аса маңызды қызмет атқарады.

Еліміздің тәуелсіздік алуы ұлттық әдеби өмір шежіресінде жаңа тарихи кезеңнің бастау алуына себеп болды. Қазіргі қазақ әдебиеті – көркем мазмұн мен пішін тұрғысында да, идеялық-концептуалдық тұрғыда да жаңарған, толысқан әдебиет. Ұлттық рухтың жаңғыруы әдеби әлемде игі өзгерістер мен құбылыстарға жол ашты. Егемендіктің жариялануы бұрынғы саяси идеологияның салдарынан бұрмаланған ұлт тарихын қайта зерделеуге, тарихтағы және жалпы руханияттағы (дін, тіл, мәдениет, әдебиет) ақтаңдақтардың орнын толтыруға мүмкіндік берді. Ұлттық әдебиеттің саясат құрсауынан (изоляциядан) босап, әлемдік әдеби кеңістікпен ықпалдастығы (интеграциясы) артуынан көркемдік даму арналарында әлемдік мегаүрдістердің әсер-ықпалы айқын аңғарыла бастады. Қазіргі таңда ұлттық сөз өнерінде дәстүрлі реализммен бірге өзге де модернистік, постмодернистік ағымдар мен құбылыстар қатар өмір сүре бастады. Бұл тұста заманауи әдебиеттің тақырыптық аясы айтарлықтай кеңейіп, бүгінгі қоғамның әлеуметтік проблемалары, жаңа заманның ұлт тыныс-тіршілігі алып келген жағымды-жағымсыз жаңалықтары және өзге сан салалы рухани-мәдени мәселелер қазіргі қазақ әдебиетінің өзекті тақырыптарына айналды. Олардың иерархиялық қатарынан елі мен жерін қорғаған халық қаһармандарын (хан, би, батыр т.б.), нарық пен демократия дәуірінің кері әсерінен қалыптасқан қоғам өкілдерін (қылмыскер, жезөкше, нашакор т.б.), тіпті мистикалық (елес, аруақ), діни-мифологиялық (періште, пайғамбар, Қыдыр т.б.) бейнелерді де кездестіруге болады. Бұл еңбекте заманауи әдеби үдерістегі осындай елеулі көркемдік өзгерістер мен жаңалықтардың орын алуы жан-жақты тұрғыдан ғылыми сараланып зерделенді. Қазіргі әдеби кейіпкерлер жүйесі де типологиялық тұрғыдан елеулі өзгерістерге ұшырады. Бұл тұста кеңестік идеология қалыптастырған жағымды, жағымсыз бейнелер

қатары жоғалып, кез келген кейіпкердің ет пен сүйектен жаралған пенде екенін қаламгерлер өз туындыларымен дәлелдеуге ден қойды. Сондықтан авторлар қауымы «Қазіргі қазақ әдебиеті: даму үрдістері, есімдер мен оқиғалар» атты ұжымдық монографияда соңғы ширек ғасырдағы ұлттық әдебиеттің қол жеткізген көркемдік-эстетикалық табыстары мен кемшін деген тұстарын жекелеген туындылар негізінде ғылыми саралады.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасында алдағы уақытта атқарылатын мәселелерді санамалай келіп: «Алтыншыдан, ұлт мақтанышы біздің бұрынғы өткен батыр бабаларымыз, данагөй билеріміз бен жырауларымыз ғана болмауға тиіс. Мен бүгінгі замандастарымыздың жетістіктерінің тарихына да назар аударуды ұсынамын. Бұл идеяны «Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы арқылы іске асырған жөн. Еліміздің Тәуелсіздік жылнамасы жазыла бастағанына небәрі 25 жыл болды. Бұл – тарих тұрғысынан қас қағым сәт десек те, еліміз үшін ғасырға бергісіз кезең. Әрине, жасалған жұмыстардың маңызы мен ауқымына ешбір күмән жоқ. Дегенмен, осы қыруар істі атқарған, ел дамуына зор үлес қосқан азаматтардың өздері мен олардың табысқа жету тарихы әдетте құрғақ фактілер мен цифрлардың тасасында қалып қояды. Шын мәнінде, Қазақстанның әрбір жетістігінің артында алуан түрлі тағдырлар тұр», – деген болатын.

Осы пікірге сүйенетін болсақ, қазіргі қазақ әдебиетіне бір топ жас қаламгерлер келіп қосылды. Ұлттық әдебиет жаңа кейіпкерлермен толықты. Ал, ақын-жазушылардың шығармаларын насихаттау, оларды оқырманға таныстыру – әдебиеттанушы-ғалымдардың міндеті. Ұсынылып отырған монографияда қазіргі әдебиеттің жетістіктері жан-жақты сараланып, ұлттық әдебиеттің қол жеткізген табыстары бағамдалған. Осы тұрғыдан келгенде, бұл еңбек болашақта жүзеге асатын «Қазақстандағы 100 жаңа есім» атты жобаның алғашқы баспалдағы болмақ.

Тәуелсіздік тұсындағы қазақ поэзиясын жаңа биікке көтерген Қ.Мырзалиев, Т.Молдағалиев, Ф.Оңғарсынова, М.Шаханов, К.Ахметова, С.Жиенбаев, И.Оразбаев, Т.Медетбеков сияқты ақындардың қатарын бүгінде Г.Салықбаева, С.Нұржанов, Б.Үсенов, Б.Жақыпов, Т.Көпбаев, Ж.Әскербекқызы, Т.Досымов, О.Тұржанова тәрізді ақындар толықтырды. Өткен ғасырдың

сексенінші жылдары әдебиетке келген бұл буын өкілдері бүгінде ұлттық поэзияны жаңа белеске көтеруде.

1991 жылы Кеңестік империяның таратылуы, Қазақстанның тәуелсіздігінің жариялауы қоғамның барлық саласына, соның ішінде ұлттық әдебиетке де өзінің оң ықпалын тигізді. Елміздің егемендік алуы ел басына күн туған қиын-қыстау заманда туған жерден үдере көшіп, әртүрлі себептермен шекаралас жатқан елдерде мекендеп қалған қандастарымыздың Отанына оралуына мүмкіндік туғызды. Осы уақыт аралығында Елбасының жүргізген көші-қон саясаты жырақта жүрген бауырларымыздың туған жерге оралуына жол ашты. Соңғы жиырма жылдан астам уақыт аралығында Өзбекстан, Қарақалпақстан, Қырғызстан, Монғолия, Қытай Халық Республикасы тәрізді елдерден туған жерге келген миллионнан астам бауырларымыз қоғамның әр саласында қызмет етіп жатса, олардың бір парасы ұлттық әдебиет төңірегінде өнімді еңбек етіп келеді. Сондай қаламгерлер қатарында Жақсылық Самитұлы, Зейнолла Сәнік, Тұрсынхан Зекенұлы, Тұрсынәлі Рыскелдиев, Армиябек Сағындықұлы, Алмасбек Ахметбек, Нұрхан Сұлтанбайұлы, Құл-Керім Елемес, Ерболат Баят, Дәулетбек Байтұрсынұлы, Бақытбек Бәмішұлы, Дүкен Мәсімханұлы, Ғалым Қалибекұлы, Бекқожа Жылқыбек, Иманғазы Нұрахметұлы, Ләззат Игісін, Мұрат Шаймаран, Мағиза Құнапияқызы тәрізді ақын-жазушылардың есімі соңғы ширек ғасырдағы ұлттық әдебиет туралы сөз еткенде аталуға тиіс. Тәуелсіздік тұсындағы қазақ әдебиетіне қосылған бұл жаңа есімдер ұлттық әдебиетті мазмұны мен түрі жағынан байытып, әр жанрға өз үлестерін қосып келеді.

Қазақ әдебиеті соңғы ширек ғасырда біраз белестерді бағындырды. Бұл тұстағы әдебиеттің негізгі жетістігінің бірі – бүгінгі тәуелсіздігіміз үшін жанкешті ерлік жасаған тарихи тұлғалардың көркем бейнесінің жасалуы. Олардың бірсыпырасына түркі дәуірінен Қазан төңкерісіне дейінгі аралықтағы айтулы оқиғалар мен сол сәтте үлкен қайрат көрсеткен тарихи тұлғалар, өнер иелерінің өмір жолы негіз болса, енді бірпарасына кеңестік дәуірде өмір сүрген, XX ғасырдың зобалаңдарын басынан өткізіп, кеңестік дәуірде отаршылдықпен күрескен, елі үшін жанын пид аеткен абзал азаматтар өмірі арқау болды. Осылайша әдебиет жаңа тарихи оқиғалармен толықты. Ақын-жазушылар қазақтың

азаттығы жолында күрескен хандар, батырлар, бектер мен билер туралы шағын жанрдан бастап, кең құлашты эпикалық туындылар жазды.

Тәуелсіздік тұсындағы қазақ прозасына белсенді араласып жүрген Ш.Мұртаза, М.Мағауин, Қ.Жұмаділов, Т.Рыскелдиев, Ә.Сараев, Т.Тілеуханов, Т.Нұрмағамбетов, Ұ.Доспамбетов, Н.Дәутайұлы, Ә.Асқаров, С.Асылбек, Ж.Шаштайұлы, Р.Отарбаев, Қ.Түменбай, Н.Ақыш, М.Байғұт, К.Рахымжан, А.Кемелбаева, Ж.Қорғасбек, А.Алтай, Д.Амантай, Д.Рамазан тәрізді жазушылардың қатары Мәдина Омарова, Лира Қоныс, Мақсат Мәлік, Дархан Бейсенбек, Арман Әлмембет, Алмас Мырзахмет, Әлібек Байбол, Алмас Нүсіп, Әсем Қоспағарова, Үміт Зұлхарова, Мирас Мұқашев, Айнұр Шамшейтова, Аягүл Мантаева, Бейбіт Сарыбай, Ерболат Әбікенұлы, Мәлік Отарбай, Мәди Алжанбай, Қанат Әбілқайыр, Қанат Тілеухан, Нұрлан Қабдай, Мерей Қосын сынды жас жазушылармен толысты. Осылайша ұлттық әдебиетке жаңа есімдер келіп қосылды.

Бұл жылдары қазақ драматургиясы да жаңа тақырыптармен, жаңа образдармен толығып, театр сахналарынан ұлттық қаһармандар орын алды. Ә.Кекілбаев, Ш.Құсайынов, М.Байсеркенов, И.Оразбаев, Д.Исабеков, С.Жүнісов, И.Сапарбай, Р.Отарбаев, С.Тұрғынбек, Ә.Тарази, С.Балғабаев, С.Асылбекұлы, Р.Мұқанова, Н.Ораз, Д.Рамазан тәрізді драматургтер сақ патшайымы Тұмар, Бейбарыс сұлтан, Шыңғыс хан, Абылай хан, Махамбет, Кенесары тәрізді қазақ тарихынан үлкен орын алатын тарихи тұлғалардың, Ш.Құдайбердіұлы, Ж.Аймауытұлы, М.Жұмабайұлы, М.Шоқай, Т.Жүргенов сынды алаш арыстарының жарқын бейнесін жасады. Ұлттық драматургия XX ғасырдың жиыrmасыншы жылдарындағы жаппай ашаршылық, отызыншы жылдардағы жаппай қудалау, Алжирдегі аналар, Ұлы Отан соғысы жылдарындағы тыл өмірі, Семей полигоны, 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісі тәрізді тың тақырыптармен толықты. Драматургтер бүгінгі өзіміз өмір сүріп отырған қоғамдағы махаббат, мәдениет пен өнер, өнер қайраткерлері, ұрылар мен нашакорлар өмірі арқылы ХХІ ғасырдың өзекті мәселелеріне жан бітірді.

Тәуелсіздік дәуір әдебиетіне тән негізгі көркемдік үрдістерді зерттеуде қазіргі қазақ әдебиетінің идеялық-эстетикалық

бағдарын, дәуірлік сипаттағы көркемдік концепцияларын айқындау мақсатында қазіргі ұлттық әдебиеттің дамуына елеулі үлес қосып жүрген ақын-жазушылардың шығармашылық портреті жасалды. Олардың қатарында Ш.Құмарова, Ш.Бейсенова, Б.Нұржеке, Р.Ниязбеков, Т.Нұрмағамбетов, С.Асылбеков, Д.Әшімханұлы, Қ.Түменбай, Қ.Жиенбай, Р.Отарбаев, Қ.Бегманов, Н.Ораз, С.Досжанова, Б.Жақып, С.Нұржан, Т.Көпбаев, М.Шаймаран, Ж.Әскербекқызы, Д.Рамазан, М.Райымбекұлы тәрізді қаламгерлерді атауға негіз бар.

Тәуелсіздік тұсындағы әдебиет 10 томдық «Қазақ әдебиетінің тарихы» атты кешенді еңбектің 10-томында, «XXI ғасырдағы қазақ әдебиеті» (2001-2011 жж.), «Қазіргі әдебиеттегі жалпыадамдық құндылықтар» атты М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының ғалымдары дайындаған ұжымдық еңбектерде біршама зерттелді. Бұл еңбекте бұған дейін арнайы зерттеу нысанына алынбаған қаламгерлер мен жекелеген шығармаларға баса назар аударылғандығын ескертеміз.

Зерттеуде бүгінгі әдебиеттегі реалистік, фантастикалық, діни мистикалық мазмұндағы туындылардың көркемдік-эстетикалық, танымдық, тағылымдық маңызына баға беруде тәуелсіздік дәуіріндегі қазақ әдебиетінің кейіпкерлер типологиясы ғылыми сараланып, тұлға концепциясы жан-жақты қарастырылды. Сондықтан мемлекеттік «Мәдени мұра», «Халық – тарих толқынында», «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламаларының талаптарына жауап беретін ұжымдық монографияны жоғары оқу орындарында қолдануға негіз бар.

Ұжымдық монографияны жазуға тәуелсіздік тұсындағы әдебиетті зерттеп жүрген белгілі әдебиеттанушы ғалым, ҚР ҰҒА академигі С.Қирабаев («Шәрбану Бейсенова»), филология ғылымдарының докторы Г.Орда («Алғысөз», «Қазіргі қазақ лирикасы», «Поэмадағы дәстүр ұласуы», «Прозадағы көркемдік ізденістер», «Бүгінгі драматургия», «Шәрбану Құмарова», «Бексұлтан Нұржеке», «Рафаэль Ниязбеков», «Тынымбай Нұрмағамбетов», «Серік Асылбеков», «Дидахмет Әшімханұлы», «Қуандық Түменбай», «Қуаныш Жиенбай», «Темірғали Көпбаев», «Маралтай Райымбекұлы»), филология ғылымдарының докторы Н.Ақыш («Нағашыбек Қапалбекұлы»), филология ғылымдарының кандидаты **Ж.Мәмбетов («Қазіргі қазақ лирикасы», «Тынымбай**

Нұрмағамбетов», «Бауыржан Жақып», «Светқали Нұржан», «Мұрат Шаймаран», «Жанат Әскербекқызы»), филология ғылымдарының кандидаты А.Қалиева («Думан Рамазан»), филология ғылымдарының кандидаты Е.Қаныкей («Прозадағы көркемдік ізденістер») және М.Тәшімова («Бүгінгі драматургия»), Ж.Сәрсенбаева («Поэмадағы дәстүр ұласуы»), Н.Құдайбергенов («Қазіргі қазақ лирикасы», «Бексұлтан Нұржеке», «Қасымхан Бегманов»), А.Ахметова («Прозадағы көркемдік ізденістер»), Е.Қуатбекұлы («Бақытбек Бәмішұлы»), А.Жұматаева («Рахымжан Отарбаев») тәрізді жас зерттеушілер қатысты.

***Гүлжанан ОРДА, филология ғылымдарының докторы,
қауымдастырылған профессор***

ПРОЗАДАҒЫ КӨРКЕМДІК ІЗДЕНІСТЕР

Қоғам дамуындағы 90-жылдардан басталған бетбұрысты өзгерістер рухани өмірімізде де сілкініс тудырғаны белгілі. Жаңалыққа жаны құмар жастар уақыт ағымына ілесіп, жаңа тынысты туындыларды дүниеге әкелді. Алайда бұл аламанға ат қосқан қарасөз бапкерлерінің барлығының тұлпары мәреге жетіп, асығы алшысынан түскен жоқ. Бірі жалпы дүрмекке ілесе шауып орта жолда деміксе, енді бірі өткен ізді шиырлап бір орнында қалып қойды, енді бірі көркем өнердің сыртқы формасын келістіргенімен, ішкі мәнін үйлестіре алмады. Ал әдебиетті арын ардақтағандай аялап, заман өзгерісін адам жанының ішкі әлемінің айнасы арқылы танытуға талпынған таланттар асықпай-аптықпай ізденіп, қызыл тілдің қасиетін қастерлеген көркем прозадағы келісті дүниелерді тудырды.

Қазіргі қазақ жазушыларының бір парасы бүгінгі қоғам өміріне жан бітіріп, үлкенді-кішілі туындыларымен ұлттық әдебиетті замандас бейнесімен толықтырып жатқан жайы бар. Мира Шүйіншәлиеваның әңгімелері мен хикаяттары – осы қатарды толықтыратын туындылар. Ол – 2001 жылы республикалық деңгейдегі ХХІ ғасыр «Ғажайып әйел» байқауының «Үздік әңгіме» номинациясының бас жүлдегері ретінде оқырманға таныс. Оның шығармалары жөнінде Қазақстан Халық жазушысы Ә.Нұрпейісов: «Біздің әдебиет қандай күйде, кім келді, не бітірді? Соны білгіміз келеді. «Таңшолпан» журналының кезекті нөміріне осы Орал өңірі қызының бір-екі әңгімесі жарияланған. Әдебиетте ілгерілеушілік бар деп білеміз», – десе, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты Д.Исабеков: «Нарық заманында өмір сүріп жатқан адамдардың өмірін білеміз деп жүргеніміз әлі тым жұпыны екен. Оны бізден кейінгі жастар – сол өмірдің бүкіл ауыртпалығын аркалап жүрген, қайнаған тіршіліктің қақ ортасында жүрген Миралардың ұрпағы біледі екен», – деген болатын. «Жұлдыз», «Таңшолпан» журналдарымен бірге «Егемен Қазақстан», «Қазақ әдебиеті» тәрізді бас басылымдарда шығармалары жарияланып жүрген жазушының бұған дейін бірнеше жинағы жарық көрді. Жазушы соңғы кітабын «Өкініш» деп атаған екен, хикаят атымен аталған жинаққа және бірнеше әңгімелері топтастырылыпты.

Мира әңгіме жанрының заңдылықтарын терең түйсініп, оны өзіндік үн, бояу-нақыштарымен әрлей білген. Жазушының мынау дүрбелең дүниеден ақиқатты іздеу жолы, дәстүрлі ұғым мен әлемдік сананың ықпалынан туындаған жаңа дүниетанымның арақатысы, мәңгілік өзгермейтін құндылықтар сипаты мен кейіпкер типін жасаудағы өзіндік ізденістері көңіл аудартапай қоймайды. Мира Шүйіншалиеваның қаламгерлік ерекшелігі тақырып таңдауынан көрінеді. Әдеби ортада да, оқырман арасында да «бүгінгі күннің тақырыбы көркемдік тұрғыдан кестеленбей жатыр» деген пікір бар. Ал Мираның әңгіме, повестерімен танысқан оқырман да, сыншы да өзін мазалаған көп сауалға жауап таба алары сөзсіз. Жазушы әңгімелерінде жекелеген адамдар тағдыры суреттеліп, бүкіл әлеуметтік өмірдің жетістігі мен кемшілігіне, жалпы қоғамның даму барысына, адамның жалпы моральдық болмысына философиялық тұрғыдан талдаулар жасалынады. Оның әлеуметтік шындықты көркемдік шындыққа айналдыруын танытатын туындысының бірі – «Служак» әңгімесі. Психологизмнің еске түсіру әдісі арқылы санасының алыс түкпірінде сақталған «сłużағының» бет-бейнесі, ерекше қасиеттері біртіндеп ойына орала бастаған қарттың он сегіз бен жиырма жасындағы өміріне ойша оралып, облыс әкімінің адамдық болмысын, азаматтық бейнесін ашудың құралына айналған.

Қаламгердің суретті сөзге ұқыптылығы Үмбет қарттың бұрынғы үйінің ішкі-сыртқы сипаты мен жедел жаңарған сәтін салыстыра суреттейтін тұстағы антитезалық тәсілді қолданыстарынан байқалады. Жалпы Мира антитеза құруға икемді. Қарапайым тұрмыс-тіршілік, мансапқа мастанған өмір, қуаныштан шаттанған көңіл, есі кетіп есеңгіреген хал т.б. қарама-қайшы құбылыстар әңгіме мазмұнында көрініс табады.

Ал «Тақсырет» әңгімесінің оқиғасы өзгеше. Перзент сүйе алмай шерлі болған қайнаға-абысынына баласын қиып бауырына салып беріп, жоғын түгендеп, ата-аналық бақытпен бөлісу – халқымыздың ежелден келе жатқан игі дәстүрі. Осы әңгімедегі Айшуақ пен Жанарыс та осы салтты жан-жүрегімен сезінетін жандар. Сондықтан өзі сұранып, сырттай қарағанда, емешегі үзіліп өміреніп тұрған қайнағасы мен абысыны Жұмақызға құлай сеніп, қос құлыншағының тағдырын тапсырған. Өзінің ең аяулы аналық

сезімін алдамшылықпен алмастырған Жұмақыздың аңқау жандарды алдап-соғып, екі баланың сылтауымен малшылықтың ауыр бейнетін шеккен жандардың «жылы-жұмсағын» сүліктей соруы оқырман жүрегін мұздатады. Әңгімені оқып шыққанда ақжүрек адалдықтың аярлықтың алдында тізе бүгіп қала беретіні неліктен? Адал еңбек пен маңдай теріне сүйенген ерлі-зайыпты жандардың өзіне ғана емес, жан атаулыға жамандық ойламайтын ізгі пейілінің қайырын көрмейтін жазығы не? – деген сикты өмірдің жауабы қиын сұрақтары мазалап ойлантады, толғандырады. Авторлық баяндау арқылы кейіпкерінің қазіргі қарттар үйіндегі хал-күйі бейнеленеді.

«Жасынан жат боп кеткен Ерасыл мен Нұрасыл бүгінде бойынан күш-қуат кетіп, интернатта тұрып жатқан туған шешелерін қайтсін. Араларын Жұмақыз суытқан соң аналарын мүлдем ойламайтын, іздеп, жоқтамайтын халге жетті. «Қағанақы қарқ, сағанағы сарқ» олар – туған шешелерінің тақсырет тартып, әлі күнге зарығып күтіп жүргенін білмейді, білгісі де келмейді».

Күнделік формасында жазылған «Әдемі қыздың күнделігі» атты әңгімесінде автор диалогті негізгі көркемдік әдіс етіп алған. Қазақ қоғамында құндылықтар ауысып, ер-азаматтар жұмыссыз қалып, дәстүрлі отбасына қауіп төнгенде белін бекем буып, ала қап арқалап өмірге бейімділігін танытқан қыз-келіншектер түрлі тағдырдың теперіштерін басынан өткергені белгілі. Олардың бірі бақыттың кілтін тауып, тағдырмен тайталаста жеңіске жетіп мерейі тасыса, енді бірі өз жолынан адасты.

Ұзақ жылдар бойына халқымыздың ғасырлар бойғы қалыптасқан құндылықтарын көлеңкелеуге жүргізілген саясат талай жанды тура жолдан тайдырды. Бұл әсіресе жаһандану үрдісі белең алған замандағы діни еркіндіктің ушығуында тіпті күрделі мәселеге айналды. Әлемді алаңдатқан бұл мәселенің қазақ жұртын да айналып өтпегенін соңғы жылдардағы сұмдық оқиғалар растайды. «Адасқан ару» әңгімесінде осы жайтты кейіпкерінің жан-жүрегінен өткізіп, бүгінгі күннің аса өзекті мәселесін қозғауда да Мира өзіндік өрнек танытқан. Ата-анасы ғана емес, бүкіл ауыл-аймағы болашағынан мол үміт күткен, қатарының алды боп, түрлі тілді меңгеріп, шетел асып дәрежесі асқан арманы асқақ арудың білім-ғылымы жайына қалып, бөлек бір болмысқа айналуы арқылы бұл мәселенің қаншалықты қасіретті екендігіне сендіре

алған. Халықтың маңдайалды ұл-қызы осындай халге жетсе, басқаның халі қандай болмақ дейтін үрейлі сауал тудырып, жаныңды түршіктіреді. Қаламгердің жетістігі де осында.

Араға жылдар салып келгенде құрбыларымен отырып бір кесе шәй ішуге мұршасы келмей әміршісінің бұйрығын орындап, аптап ыстықпен арпалысып, бала-шағасын шұбатып жедел жолға шыққан Райханның тағдыры өкінішке орай біздің қоғамдағы кеселді дерттің бірі болып отырғаны жасырын емес. Адам болмысын танымастай өзгертіп жіберетін алдамшы аярлыққа қор болған қыз тағдыры қалың көптің де көңілін құлазытады. Алды – жар, арты – тұман өмірдің басына бақ болмайтынын іштей түйсінгенмен, қол-аяғы маталған дәрменсіз жанның бейнесін автор онан сайын тереңдей суреттейді.

Жазушы әңгімелерінің қай-қайсысы да тағдыр тәлкегіне тосылмай, өмірдің шуақты сәулесіне ұмтылған ерік-жігерлі жандардың жан әлемін ашуға талпынысымен ерекшеленеді. Әр кейіпкердің жан дүниесінің терең қатпарларында тұнған құпия, сыртқа беймәлім жайттарын ішкі монолог әдісі арқылы әдемі мөлдіретіп берудің тәсілін ұстанады. Осының бір үлгісі – «Жұмбақ жан» әңгімесі.

Ата-анаға мейірімділік – халқымыздың ежелден келе жатқан асыл дәстүрі. Алайда өзегін жарып шыққан перзенттерінің өз қағынан жеріп жаттануы, ата-ананың ақ сүті мен тағылымды жолымен емес, кері бағытта жүріп, өзіне де, өзгеге де қасірет әкелуі бүгінгі күннің ең өзекті тақырыбы болып отырғаны белгілі. «Тұяқ» әңгімесінің бастауында: «Сақалды басыңмен біреудің баласына үздігесің де жүресің. Қыздан өрбіген бала саған бала болып жарытпас», – деп жан-жарасын қанататын көршілерінің сөзіне құлақ аспастан, аспан айналып жерге түскен аптап ыстықты елемей, екі жиенін бір иіскеуге ынтық болып келе жатқан қартпен таныс боласыз. Мираның қауқылдаған қарттың қара жолда қалбаңдаған халін балағына оратылып, жарыса жөнелген қаңбақпен салыстырып, тілдестіру арқылы беруі сәтті шыққан.

Адам өмірінде кездесетін немқұрайлылық, жауапсыздық сияқты келеңсіз жайттардың адамды қаншалықты қасіретке ұрындыратындығы – «Үш төмпешік» әңгімесінің арқауы. Кеңес үкіметі тұсындағы ата-анасы жаз жайлауда, қыс қыстауда болатындықтан малшы балаларының интернатта тәрбиеленгені

белгілі. Қанша жағдай жасалғанымен, ата-ананың мейірімі мен туған үйдің жылылығына деген сағыныш, аңсау сезімдері білімге құштарлықпен амалсыз алмастырылатын. Әңгімеде он бес күндік қысқы ұзақ демалыстан соң интернатқа аз уақыт бұрын оралған бір үйдің үш баласына: «Туыстарыңа бара тұрындар, әлі іші жылыған жоқ», – дейтін жауапсыз тәрбиешінің бір ауыз сөзі түрткі болып, туған үйлеріне тура тартқан үш бүлдіршіннің боранда үсіп өлу оқиғасы баяндалады.

«Аштық» әңгімесінің кейіпкері «аюдай арқырап, күндей күркіреген» бастық болу мақсатымен аштық жариялайды. Әрине, оның ойлағаны халықтың мүддесі емес. Жазушы әңгімелерінде еске алудың психологиялық қызметін тиімді пайдаланады. Сондай-ақ көркемдік деталь арқылы да айтар ойын анық жеткізеді. Мәселен, «Әдемі қыздың күнделігіндегі» жасында әртіс болуды армандаған Анканың тағдыр тәлкегімен алаяқтыққа ұрынуы, бірақ жүрегінде өшпейтін көрші Зәуреш тәтесінің мейірімділігі әңгіме ішіндегі әңгіме ретінде композициялық құрылымға әдемі кірістірілген. Оқырман санасында сән-салтанаты келіскен адал жар, айналасына сүйікті жанның бір сәбиге зар болған қасіретті тағдыры, мейірімін төгіп асыраған мысығының көзі жұмылып жалғыз қалғанда аяғын мүжіп кетуі жан түршігерлік оқиға. Автор табиғат жаратылысының болмысындағы адам миы жете бермейтін жайттарға қалам тербеп, ой толғатады. Шынында, аналық сезімін адамға емес, хайуанға арнаған Зәуреш мұндай жазаға лайық па? Бала кездегі мысық жайындағы ескертпе тыйымдар еске түседі. Сезімнің, музыканың не екенін білмейтін жандардың көзқарасы, он екі мүшесінің, бала-шағасының қадірін білмей пенде неге жамандыққа ұмтылады? Жастық өмірінің жарқын күндерін түрмеде өткізіп, өмірге өшпенділікпен қарайтын Уәлиллоланың біреудің жалғзын өлтіргенде шімірікпеуі қайдан келген қиянат? т.б. сұрақтар легі оқырманға жауап іздетеді. «Тұяқ» әңгімесіндегі Мырзаш қарттың сағынған немересіне ауылдан асық жинап әкелгенде қалалық құдағиының «вирус жұғады» деп лақтыртып тастауы да қазақтың қанына сіңген киелі ұғымдардың дағдарысқа ұшырауын көрсетеді. Бір қарағанда, Мира әңгімелерінің кейіпкерлері сан қасіретті басынан кешірген, өмірдің қызығын көрмеген трагедиялық тағдыр иелері сияқты көрінеді. Жазушы өз кейіпкерлеріне тым қатаң үкім шығаратындай ұғылады.

Жоғарыда талданғандай, тіршілік қамымен ауыр бейнет шеге жүріп перзенттерінің бақытын көруден қағылған қасіретті ата-ана, немқұрайлылық кесірінен мына өмірден баз кешкен қос мұңлық, үкілеген үміті ұл-қызының алқаш, тасбауыр қатыгездігінен жалғыз қалып, жабырқаған жанына жиен немерелерін жұбаныш еткен қам көңіл қария, заманның күрт өзгерісінен базар жағалап, бейнетін сатқан қыз, арын сатқан әйел, арамдық, екіжүзділік, сатқындық, мансапқорлық, қатыгездік секілді келеңсіз мінездер мен мәңгілік таза махаббат, адал достық, шынайы сүйіспеншілік сезімі де өзеннің қос ағысы секілді алма-кезек ауысып жатады. Бұл тақырыптың қай-қайсы да жалпы адам баласы үшін уақыт таңдамайтын келелі мәселелер. Алайда тақырып бар да, сол күнделікті өзіне таныс өмірдің қалтарысында жатқан құпиясын ашып, көркемдік жолмен безендіріп, оқырманын ойға жетелеу үшін шынайылық керек. Біз оқып шыққан әңгімелердің барлығы да жазушының ыждаһатты ізденісінің жарқын куәсі.

М.Шүйіншәлиеваның «Өкініш» хикаятына мәңгілік тақырыптардың бірі – махаббат негіз болған. Бұл тақырып ұлттық әдебиеттің әр дәуірінде бірсыпыра қаузалғаны белгілі. Біздің ұғымымыздағы махаббат Еңлік пен Кебек, Қалқаман мен Мамыр, Төлеген мен Жібек тәрізді бір-біріне қосыла алмай арманда кеткен ғашықтардың өшпейтін ыстық сезімдерімен, мәңгілік мұраттарымен өрбитін. Алайда, жазушы бұл туындысында өмірдегі махаббаттың жырлардағыдан өзгеше болатындығына көңіл аударған. Біз өмір сүріп отырған қоғамда құндылықтардың орын ауысқаны, замандастарымыздың махаббат мәселесіне тұрақсыздық танытып жатқаны белгілі. Жазушы қазіргі таңда рухани құндылықтардың екінші кезекке шығып, бірінші кезекті материалдық байлықтың иемденгендігін өмірден алынған шынайы кейіпкерлердің өмірі арқылы нанымды суреттеген.

Сонымен бірге бұл хикаятта қазіргі қоғамдағы әйел-аналар бейнесі және бір қырынан толыққан. Тіршілікке нәр беруші аналардың болашақ ұлт тағдырына тікелей жауапты екендігін әр дәуірде өмір сүрген аналар мен бүгінгі таңдағы замандастарымыз өмірінен көріп жүрген жайымыз бар. Бұл туындыда әйел-аналар бейнесі арқылы тәуелсіздік тұсындағы қазақ қоғамының өзекті мәселелеріне көңіл аударылған. Бір отбасы төңірегінде өрбитін

оқиғаға қатысушылар әртүрлі жастағы, түрлі кәсіп иелері болғандықтан, өзімізбен қатар өмір сүріп жатқан замандастарымыздың тағдыр тәлейін ұғынуға негіз бар.

Хикаяттың мазмұнын негізгі үш бөлім қамтиды. «Тоғысқан тағдырлар», «Махаббат машақаты», «Екіге айырылған жол» деп аттары айтып тұрғандай мұндағы оқиғалар да осы төңіректен табылып жатады. Негізгі оқиға институтты жаңа бітіріп, мектепке қызметке келген психолог Ақкүн мен физик Саматтың Аман Байқонақұлының өндіріс орнынан мектеп жанындағы интернатқа үтік пен самауыр сұрай келуінен басталады. Нарық келгелі етек-жеңін жия бастаған кәсіпорынның қазір бұл шаруамен айналыспағанымен, әккі басшының өткір көзі талшыбықтай майысқан қыздың аш белінен ұстай алып атын сұраумен-ақ оның жүрегіне жол салғандығы мына үзіндіден байқалады.

– Қарындас, – деді көз жанары ұясынан шыға жаздап. – Атыңды да сұрамаппын ғой. Есімің кім?

– Ақкүн.

– Күйеуің бар ма?

– ?

– Бірден бұлай сұрауым орынсыз болса, кешірім өтінемін. Бірақ жауабыңды білгім кеп тұр. Бұл мен үшін аса маңызды» [1, 4], – деп, сауалдың астына ала жөнелетін ағасын Ақкүн осы пысықайлығы үшін де жақсы көріп қалған тәрізді. Оны Ақкүннің «Мейлі, не де болса жылы жерге оралып, ұя салған құс секілді, жүрегіме ұя салды ғой. Енді сол ұяны қалай да бұзбауға тырысайын. Осы қаланың ішінен бұл ағамды қалайда іздеп табайын. Өзімен бір ауыз болса да сөзге келіп тілдесейін», – деген монологі растайды. Осылайша кіршіксіз сезім жетегіндегі бойжеткен әккі де айлакер, көзіне іліккен сұлуды тырнағымен бүрмей тынбайтын Аманға тап болады.

Бас кейіпкер – алпысқа аяқ басқан жігіт ағасы Аман. Жазушы кәсібі дөңгеленген кәсіпкер Аманның өткен өміріне лирикалық шегініс жасау арқылы оқырманға ол туралы толыққанды мағлұмат беруге тырысқан. Жоғары оқу орнын бітіріп келген жігіттің жас сұлу Асылханға құлай ғашық болуы, оның ата-анасының ризалығынсыз үйленіп алуы – махаббат атты тылсым күшке ешкімнің, ешнәрсенің, ешқашан тосқауыл бола алмайтындығын байқатады. Алайда, осындай ыстық сезімнің

араға көп уақыт салмай суи түсуі түсініксіз. Жазушы оны «Қазак байыса, қатын алады» деген мақалдың аясында суреттейді. Бар ғұмырын мал соңында өткізген Аманның ата-анасы дүниеден өткенде олардың жиған-терген ірілі-ұсақты төрт түлігі түгелімен баласына мирас болып қалуы табиғи заңдылық. Үйленгелі үй бетін көрмей, сүйген жары мен үш ботасын ертіп, ата-анасына сәлем беруге жарамаған Аманның әке-шеше мұрасына ие болып шыға келуі – тірісінде немерелерін бауырына баса алмай еңбегі еш, соры тұз болған ата-ананың мүшкіл хәлінін шынайы бейнеленуі. Меншігіне тиген бар малды сатып, аяқ астынан жеке кәсіпкер болып шыға келген Аман кәсібінің дөңгелене кетуі бір қарағанда ешқандай күмән туғызбайды.

Мектепте жүргенде күнде хат жазатын Есбол, институтта жүргенде үйіне шақырып, алып қалуды көздеген Қанат тәрізді жігіттердің үлкен сезіміне илікпеген Ақкүннің Аманға құлай ғашық болуы – өмір шындығы. «Көрсеқызар адамдардан қорқамын» деп жүретін қыз жүрегіне жылы сөзбен жол салған Аманның әйел дегенде «тәжірибесі мықты» екендігі нанымды бейнеленген. Кластасы Кенжебекпен көңіл қосып, араларына дәнекер болсын деп бойына біткен шаранасын қолына ұстамақ болғанда үйлі-жайлы жігіттің басы ашық қарсы болғаны, одан тездетіп құтылу керектігін қатаң ескертуі Ақкүннің оған деген кіршіксіз сезімінің күлін көкке ұшырды. Осыдан кейін жігіт атаулыға көз қырын салмай, бәрінен күдер үзіп жүрген қыздың әкесіндей кісіні құлай сүюінің басты себебі де Аманның иненің көзінен өткен пысықайлығында, қыз-қырқынға деген ептілігінде еді. Кенжебектен жылы сөз естіп көрмеген қыздың «Жаным!», «Ақ көгершінім!», «Періштем!», «Бақытым!», «Алтын балығым!», «Ақ мамық құсым!» тәрізді жылы сөздерге құлай кетуі – жалғыз Ақкүннің емес, жалпы әйел затының көзіне емес, құлағына сенетіндігінің мысалы.

Ақкүнге ренжимін деп жүріп, апалы-сіңділі Зухра мен Зияданың арбауына түскен сылқым серінің кейінгі өмірі адам аяғандай. Хикаяттың екінші бөліміне махаббат машақаты негіз болған. Шығармада көзге түсетін жайттың бірі – наным-сенімдердің көптеп қолданылуы болса, соның бірі – қара магия, яғни дуа жасауға қатысты оқиғалар осы апалы-сіңділі қыздарға қатысты оқиғалар төңірегінде өрбиді. Кез келген менмін деген

азаматтарының басын айналдырып, мәнгүрт күйге түсіретін қара магияның күшіне көңіл бөлген жазушы оны жасаған, жасатқан жандардың болашағы да адам шошырлық болатынын кейіпкерлердің қилы тағдыры арқылы бейнелеген.

Бақсы-балгерлерді жағалаған Ақкүннің қала сыртындағы Валя кемпірге жем болып, қолындағы барынан, қолы мен мойнындағы алтыны мен күмісінен жұрдай болғанынан екі нәрсені аңғаруға негіз бар. Оның біріншісі – қыз-келіншектердің тығырықтан шығар жол таппай қиналғанда Ақкүннің кейпін киіп тентіреп кететіндіктері болса, екіншісі – арам жолмен келген дүниенің қолдан оп-оңай сусып кете баруы, сүйікті ағасының мол тартуы қалай келсе, кетуі де сондай жылдам болуы.

Хикаят соңында бес жыл күткен Аман ағасы келіп, бар жылы сөзін айтса да міз бақпаған Ақкүннің құлай түспей, кесімді шешімге келіп, Кенжебекпен той күнін белгілеп жатуы – басын тасқа да, тауға да ұрған қыздың ұзақтан іздеген бақыты қасында екендігіне көзінің жеткендігі. Иә, қаншама қыздар осы замандасымыз тәрізді бақыттың не екенін түсінбей шатылып жүргені жасырын емес.

Келесі кейіпкер – Аманның кезінде сүйіп алған жары Асылхан. Алғашында титтей сәбилерінің түнгі мазасыздығынан қашқақтайтын Аман үш бала дүниеге келген соң, жеке бөлмеге шығып, тіпті басқалар мазаламасын деп ішінен кілттеп алатынды шығарған. Алдынан өткен қыз-қырқынды құры жібермейтін Аманның пайғамбар жасынан асқанда балаларындай жас қызға ғашық болып, оның суретін қалтасына салып алғаны Асылханның неше жылдан бері әбден жіңішкерген шыдамының үзілуіне алып келді. Отағасының тапқаны кім көрінгенге кетіп жатқанын білген ол жыл сайын Қытай асып Хайнаннан шықпайтынды шығарды. «Жүзім» сұлулық салонының бастығы Чын Чайон ханымның айтқанын мүлтіксіз орындауының арқасында отыз жасқа жасарып, жарты салмағын тастап, «Аманым енді маған Мәжнүңдей ғашық болады» деген сенімінің күл талқан болуы оқиғаны ширықтыра түседі. Отбасының ынтымағы үшін ел асып, жер асып, қолынан келгеннің бәрін жасаған Асылханның бұл әрекеті шаңырақты шайқалтпауды көздегенін байқатса, күйеуінің: «Алжуың жақын шығар сен қатынның! Қартайғанда ерігіп! Қытайға осы үшін бара жатқаныңды білгенде, қолыңа көк тиынды да татырмайтын едім»,

– деуі еңбегінің еш, тұзының сор болғандығын көрсетеді. Оны жазушы кейіпкер сөзі арқылы былай жеткізген: «Жарайды, сонда маған ерегісіп бетінді тарттырдың ба? Бетінді не істесең де өзін біл. Ал сонша неге арықтадың? Бұдан бұрынғы семіздігің әлдеқайда тәуір еді ғой. Ас-суға жарымаған адамдай қап-қара болып қатып қалыпсың. Тым арық адамның сырт көзге кәрі болып көрінетінін білмеуші ме ең, – деді Аман бәлен күннен бері тым құрыса агент арқылы балаларымен де хабарласпай, із-түзсіз жоғалған әйелін жақтырмай» [1, 67].

«Семіздікті қой ғана көтереді» дегендей, дүниенің өзі көтере білген адамға бітетінін Аманның өмірі растайды. Ата-анаға жасағаның бала-шағаңнан қайтатыны Аманның шетелдегі үлкен баласының тіршілігімен суреттелген. Әке-шешеден бір хабар алмай, туған жерден жырақта жүріп жат болып кеткен бала Аманның жастық шағын еріксіз еске түсірсе, ХХІ ғасыр жастарының шетел асып, білім қуып, қызмет бабымен кіндік қаны кескен жерінен суысып бара жатқаны да өмір шындығы.

Хикаятқа араласатын бір топ қыз-келіншектердің қилы тағдыры оқырманға ой салады. Балалардың «Ұяда не көрсе, ұшқанда соны ілетіні» оқиғаға арқау болған қыздардың тіршілігімен суреттелген. Ақкүн – қазіргі таңдағы оқыған қыздарымыздың жиынтық бейнесі. «Көк етікті кездеспей, көне етіктің менсінбей» уақытын өткізіп, кәрі қыздардың санын көбейтетіндер де оқу-білім соңында жүрген жоғары білімді қыздарымыз. Шалғайда жатқан шағын ауылдардан жыраққа шығып, үлкен қалалардан білім алып, қолына дипломы тиген соң, елге қайтқысы келмей, шаһардың қым-қуыт тірлігімен, қым-қиғаш жұмыс бабымен жүріп уақытын оздырып алатын замандастарымыздың тыныс-тіршілігі оқырманға бесенеден белгілі.

Жазушы жекелеген кейіпкерлердің тағдыры арқылы біздің қоғамның шешімін таппаған көкейкесті мәселелерін көтерген. Соның бірі – оқу-білім саласында қызмет ететін ұстаздар қауымының әлеуметтік жағдайы. Ақкүннің алғашында жұмыс бабымен танысып қалған кәсіпкер ағасын мектепке демеуші болса деп іздеп келуі айлықтан айлыққа өлместің күнін көріп жететін ұстаздардың өзіне емес, шәкірттері үшін неге де даяр екендігін растайды. Жиырма мың теңгемен күнелтіп жүрген Ақкүн мен

күнде бір шетелдік машинасын ауыстырып мінетін, он бес пәтерлі бес қабатты үйде жалғыз тұратын Аманның қызы Дәрияның тыныс-тіршілігі салыстыруға келмейді. Бір үйдің бір подъезін түгелдей сатып алып, еврожөндеуден өткізген бикештің жекеменшік үйінде өзінен басқа тірі жан жоқ. Мемлекеттік бюджетте жұмыс істейтіндердің бір айлық еңбекақысының пысықайлардың мейрамханадан бір рет ішетін ас мәзіріне жетпейтіні де өмірден алынған шындық. «Тоқ бала аш баламен ойнамайды» деген тәмсіл осындайда айтылса керек. Жасы отызға жаңа толған, ұшақтан ұшаққа ауысып, алыс-жақын шетелдерді үздіксіз аралайтын Дәрияның әкесінің тапқанын желге шашып жүргені белгілі. Оның тұрмысын жазушы былай сипаттайды: «Жекеменшік тікұшағы болмаса да, әуежайдағы ұшқыштар мен стюардессаларға дейін азиаттық пішіндес қыр мұрынды, атжақты келген сүйкімді аруды жазбай танып алған. Қанаты құстай талмайтын Дәрия қыз емге жалғыз жүрген емес. Қыдырып қайда барса да шетелдің төсі жүн-жүн, бет-аузын қылшық қаптаған еркектерімен шүйіркелесе кетеді. Бір жаман әдеті емге еркек талғамайды».

Шығармадан адам жанының екіге жарылуына да мысалдарды көптеп келтіруге болады. «Көңілімнің ақ құсы алдамайды. Қиялым қиылып түспеу үшін баянды бақытыма жолығуым керек. Менің бақытым – сол кісі! Осы қалада тіс емдейтін дәрігер құрып қалғандай, бағасы аспанға секірген қымбат емханаға ешкім мені зорлап әкелмеген шығар. Бір Алланың ұйғарымы бәрі де», – деп іштей жанұшырған Ақкүнге ішкі түйсігі: «Шырағым, үйі-күйі, бала-шағасы бар, қабырғасы қаланбақ түгіл, баяғыда қатқан, төбесі көк күмбез жамылған, кірпіші мәрмәр таспен қапталып өрілген дәу еркектің жанұясын таудан тас әкеліп құлатсаң да бұза алмайсың. Алып қамалды қарғадай басыңмен қайтіп бұзбақсың?! Әбден ойлан. Асарын асап, жасарын жасаған еркектің соңынан босқа шауып, шашылып қалма! Оның сенен отыз жасқа жуық үлкендігі бар. Тіпті ұл-қызы да сенен бұрын ержеткен» [1, 8], – деп тежеу салады. Міне, осы тәрізді кейіпкер жанының екіге жарылуына әрбір кейіпкерге қатысты мысалдар жеткілікті.

Хикаятта көзге түсетін көркемдік тәсілдің бірі – монолог. Монолог арқылы әрбір кейіпкердің болмыс-бітімі, өмірлік

ұстанымы, өмір туралы көзқарстары айшықталған. Сондай монологтің Асылхан мен Ақкүннің бейнесін толықтыруға көп септігі тиген. Аманның: «Әжемнің соңғы сапарға аттанар сәтінде қолыма ұстатқан орамалын көзімнің қарашығындай сақтамағаным үшін айрандай ұйыған отбасымның құстың ұясындай быт-шыты шығып, тоз-тоз болуы дұрыс та шығар деп өзін кінәлап, жерден алып, жерге салды. Бұл қылған қателігім аздай, талай әйелдің де, тіпті жазықсыз Ақкүннің де көз жасы жібермеген шығар», – деп және іштей тон пішті» [1, 312] деген монологі оның өзіне сын көзбен қарауын білдірсе, Ақкүннің: «Қайран ғана, ағатайым-ай! Біз екеуміз бір кездері қандай тату-тәтті едік. Бір-бірімізбен өліп-өшіп табысқанда, дәл осылай құтылғанша асығып, тез арада қоштасамыз деп ойлап па ек. Сол бір інкәр сезіміміз, арадағы қимас кездеріміз, достығымыз – бәрі-бәрі бір сәттік сәуледей жарқ етіп жоқ боларын кім білген. Осы кезге дейін сізге деген махаббатым үшін жанымды салып күресіп едім. Арпалысып, айқасып едім. Бірақ өкінішке орай, соңы осылай бітті! Сіз де аяғына дейін менімен бірге күрескенде мұндай халге түспеген болар едіңіз. Екеуміз де сезімнің ауыр сынағынан өте алмадық. Қайтейін, ағатайым, бұл да пешенемізге жазылған тағдырымыз шығар. Екеуміздің де жүрегімізде өмірлік өкініштің ізі қалды. Тоғыспаған тағдырымызға сіз де өкінесіз, мен де өкінемін. Бірақ, бірақ құр өкініштен енді не шара» деген монологі бақыт үшін бір адам ғана емес, екеуі бірге қол ұстасып күрессе ғана жететіндігіне меззейді.

Кейіпкер бейнесін сомдауда диалогтің да өзіндік қызметі жетерлік. Кейіпкер сөзі арқылы жекелеген кейіпкерлердің тұлғасы толығып отырады. Ақкүнді студент кезінде үйіне қонаққа шақыратын курстасы Қанаттың әжесі мен екеуінің диалогына үңіліп көрелік: «Қызым, жүрсеңші бері, анау кең жаққа барып сөйлесейік. Бір нәрсе сұрайын деп едім, – дейді әжей басында сусылдап тұрған жібек орамалын әлсін-әлсін жүзікке толы саусағымен сипап. – Өзің иненің көзінен өткен сүйкімді бала екенсің. Тіфә, тіфә тіл-көзім тасқа. Манадан бері бәріміздің назарымыз сенде. Айтпақшы, қай жақтың тумасы едің?

– Оралдың.

– Е, Орал деген мына тұрған жер ғой. Пойыз болса жүріп тұр. Әке-шешен бар ма еді?

- Иә, бар. Ауылда тұрады.
- Кіндіктен өрбігені қанша?
- Менімен үшеу. Мектепте оқитын екі інім бар.

– Құдайға шүкір екенсің, шырағым. Мына мен шешемнен қарғадай кезімде қалыппын. Жоқшылық заманда бізді қалай асырарын білмей қиналған әкем егістен бір уыс бидай ұрлаймын деп сотталып кетіпті жасы отызға толмай. Содан жер аударылыпты. Оны түрмеден осы жақта туған Шыман деген қарт көріпті. Екеуі абақтыдан шығып, поезға мініп, одан бәлен күн жерді шарлап адасыпты дейтін білетіндер. Біз ол кезде жалаңбұт баламыз ғой. Есімізде түк жоқ. Шешем байғұс өгіз арбамен көрші ауылдан колхозға тамақ әкеле жатқанда жолда үсіп қалыпты. Ол кездің бет қаритын сақылдаған сары аязына шыдамаса керек. Оның үстіне аш, жалаңаш уақыты. Мына біздің тесік тамағымызды ойлап, колхозбен екі ортада митіндеп жүрген білем. Қарғадайымнан бәрін ерте жалмап, кіндіктен жалғыз өстім. Мана дастарқан басында аузы-аузына жұқпай «төсті айтқан» соқыр қарт менің шалым болады. Бір кеште көзі ашылмай қалды. Не болғанын доғдыр да білмейді, өзі де білмейді. Қой десең болды ызаланып, қолына іліккен нәрсені лақтырып қалатын жаман ғадеті бар. Сол отырғанда бірбеткей, шапшаң адам. Соқыр боп қалған соң ашуы шапшаң» [1, 9-10]. Осы үзіндідегі әңгімеден бір кейіпкердің өткен өмірі арқылы қазақ елінің қилы кезеңдеріне көңіл аудару байқалады.

Жазушы бата, қарғыс, алғыс тәрізді ұғымдарға ерекше көңіл аударған. Мәселен, Аман мен Асылханның шаңырағы шайқалуының бір себебін кезінде әжесі мен әке-шешесінің ақ батасын бермеуінен іздеуге болады. Әжесі Сақыпжамал мен шешесі Тотияның Аман мен Асылханның бас құрауына басы бүтін қарсы болғанын жазушы былай суреттейді: «Екеуінің жайлауға да келгіштеп, уәде байласып жүргенін сезіп қалған Сақыпжамал кемпір аттай тулады бір күні.

– Бәленшенің қызын неге алмайсың? Тұл жетімді осы үйге біржолата ертіп әкелмекпісің? Әкесінің сықпыты анау. Ол да өзінің туғаны емес көрінеді. Шешесі баяғыда құрт ауруынан қайтыпты. Өзің байдың тұқымысың! Сөйте тұра сіңірі шыққан кедейдің қызын аламын деп. Оқып-тоқымаған клубтың күзетшісіне қай бетіңмен үйленесің?! Шешең екеуміз қаладан қыз

алушы болма деп қақсағанмен, ауылдың қу кедейін алсын деген жоқ едік қой! Сенің күректей қызыл дипломың бар. Ал оның бүкір үштікке толы көк қағазы да жоқ қалтасында. Ол қыз біздің теңіміз емес. Бізге иық тірестіріп жұрт қатарлы жүретін, ұятқа қалдырмай, жөн білетін дұрыс құда мен құдағи керек, балам! Мынауың дым көрмеген. Бүгіннен қалмай көзін құрт! Екінші әрі әкелме үйге жаман үйретіп. Ас көрмегендей ашқарак. Қыз басымен нанға тоймайды. Қымызды күбісімен төңкеріп ішеді, – деп, шешесі екеуі құлағының етін жеп, миының суын ағызды» [1, 87].

Олардың бақыттары баянсыз болуының екінші себебін әжесінің соңғы сапарға аттанарда басындағы ақ жаулығын: «Келінге осы орамалды апарып бер. Сақтап қойсын. Осы орамалды адам аяғы баспайтын жерге қойсаңдар, атаң Қамыс екеуміздің аруағымыз сендерді желеп-жебеп, үрім-бұтақтарыңмен аман жүрерсіңдер. Бастарыңда бақ та, байлық та болар. Ең бастысы, бала-шағаңның қызығын көріп, Асылханмен қоса қартаярсың, балам» – деп екі алақанын жайып, бата, бергенімен, сол аманаттың аяқ асты болып кетуінен де іздеуге болады [1, 311]. «Жолың осы орамалдай аппақ» болсын деп ырымдап берген кейуана жаулығының аяқ асты болуын ит пен мысықтай ырылдасып жүрген ерлі зайыптылардың тіршілігіне сыйғызған жазушы аманатқа қиянат жасауға болмайтындығын пенделердің есіне салады. Құс жастығыңның ішіне салып қой деген жаулықтың қайда қалғанын білмейтін Аманның бар ырысы сол орамалмен бірге жоғалып кеткендей еді. Оны автор кейіпкер монологі арқылы былай берген: «Екеуі де Асылханға ерегісіп, немерелерін көрмей-ақ дүние салды. Дұрысында Асылханды ауылға ертіп апарып, үлкен кісілерден кешірім сұрауым керек еді ғой. Болар іс болған соң, баяғыда өткен реніштің орнын жуып-шайып, әжеме балаларымды иіскеткенімде ғой... Өз тарапынан кеткен қателігін мойындап, өкініштен өзегі күйген әжем санаулы минөттері қалған шақта жаулығын сыйлап үлгерді. Әжем мен әке-шешемнің батасын алмағаныммен қоймай, қазір сол орамалдың да қайда қалғанын білмеймін» [1, 311].

Кейбір жағдайларды авторлық ұстанымды кейіпкер сөзі арқылы беруге болатынын: «Жә, Әбеке, соншама қамығып қайтесіз. Дәл қазір он тоқал алсаңыз да күдіретіңіз жетеді. Асылхан шалға тимек түгіл, жас жігітпен қолұстасып Қытайға

асып кетсін. Сақыпжамал әжең осындай жағдайдың түбі боларын сезіп, оны күнінде келін етіп қабылдамаған шығар. Бетін ашпаған шығар. Құдай бір жамандықты сездірсе, үлкен кісілер әріден болжайды. Егер ақылды әйел болса, құмнан қия аттап көрмеген кейуанаға ерегіспей, кешірім сұрап бармай ма. Сонда шөберелерін иіскеп, мауқын басқанда ғой», – деген үзіндіден байқауға болады.

Жазушы лирикалық шегініс жасау арқылы кейіпкерлер туралы толыққанды мәлімет бере білген. Аманның атасы Қамыс қарт жайлы оқиғадан адамдар арасындағы ашқарақтықты, тойымсыздықты көруге болады. Обал-сауабынан қорықпай, күнде қоян атып әкелетін қарттың көршісі Құсайынның қолынан қаза табуы – екі аяқты пенделер арасындағы бітпейтін бақталастықтың мысалы. Кемпір мен шалдың баласы болып «Малсыз тандары атып, кештері батпайтын Байқонақ пен Тотия қырда қала берсін. Ал сені совхозға әкеліп, шағаладай ғып киіндіріп қоямын. Үстіңе шаң тигізбейтін боламын» дейтін немеренің әжесі хәл үстінде жатқанда «Әжең атүсті ауырып жүр еді. Енді төсек тартып жатып қалды. Тез жет!» деген шақыртумен келуі – білім қуған жастардың кіндік қаны тамған жерден жырақта жүріп, ағайын-туыс, туған-бауырға суынып кететіндігінен хабар береді.

Қамыс қартқа қатысты келтірілген оқиғалар Алла тағала жан беріп жаратқан тіршілік иелерінің бәрінің де киесі бар екендігіне сендіреді. Жазықсыз көжектерді қызық үшін атуға құныққан қарияның артында қалған ұрпақтарының тағдыр тәлкегіне ұшырауынан қоянның киесі ұрды ма деген ойдың мазалауы да мүмкін.

Осындай лирикалық шегініс Асылхан, Ақкүн, Зияда, Зухра тәрізді кейіпкерлердің бейнесін де толықтыра түскен. Асылхан әке-шешеден ерте қалып, туысқан ағасы Бөкенбайдың қолында өсті. Асырап алған ауру-сырқау шешесінің қас қабағына қарап өскен қыз он жылдық біліммен шектеліп, ауылдағы клубтың әкімшісі болып жүргенде Аманға кездесіп, айы оңынан туған жан ретінде танылса, Ақкүн – ата-ана тәрбиесімен өскен ибалы қыз. Ақкүн мен Аман арасындағы махаббаттан екі нәрсені ұғынуға болады. Біріншісі, ғашықтардың арманына айналған қол жетпейтін кіршіксіз сезім болса, екіншісі нәпсінің құлы еткен өткінші сезім. Аман үшін бұл уақытша ермек не уақыт өткізудің бір түрі болса,

Ақкүн үшін жұдырықтай жүрегіне мәңгі өшпейтін із салған үлкен сезім еді.

Кейіпкерлер бойынан «Ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі» деген тәмсілді көру оңай. Мәселен, «Ұры Мұстақ» пен шұлғауы шұбатылып жүретін Қазипаның қыздарының жеңіл жүріске салынуынан тәрбие бастауы отбасында екендігі көрінеді. Көздерін ашқалы ұрлықпен келген жылы-жұмсақ тамақпен өскен қыздардың ес біліп, етек жапқан кезінде тәндерін сатып жүруі әкешеше тәрбиесінің айғағы. Осындай мысал Аманның қызы Дәрияның бойынан да байқалады. Ол да әкесі тәрізді жеңіл жүрістің адамы. Оның бұл екі қыздан айырмасы – ішіп-жемінің молдығы, әлеуметтік жағдайының түзулігі. Тұрмыстық жағынан айырмашылық болғанмен, әкесінен дарыған жаман әдетінен еркек талғамайтындығы бар. Осындай мысалдар балаға тәрбиенің ананың сүті, әкенің қанымен берілетіндігін растайды.

Шығарманың интеллектуалды қыры аспан денелеріне қатысты Аман Байқонақұлының астрологиялық ілімінен танылады. Жазушы кейіпкерлер диалогі арқылы оқырманға Гиппопотам, Жетіқарақшы, Бүркіт, Лира, Аққу, Пегас, Қаракұрт, Андромеда, Кіші аю, Темірқазық, Сиыршы, Тазы, Цефеид, Ұшарқар-Таразы, Үлкен Арлан, Кіші Арлан тәрізді жұлдыздар туралы мағлұмат берген. Осы тұста аспан денелері туралы аңыз-әңгімелер де тиімді пайдаланылғандығын баса айтқан жөн.

Француз жазушысы Жюль Ренар: «Күнделік – адам жанының айнасы», – деген екен. Осы қағидаға сүйенетін болсақ, хикаяттың «Екіге айырылған жол» атты үшінші бөлімінің мазмұнын Ақкүннің күнделік жазбалары қамтиды. Аман ағасымен танысқан күннен бастап жазылған күнделік жазбалары Ақкүннің өмір жолын ғана танытып қоймайды, сол арқылы оның бейнесін толықтыра түседі. 2010 жылдың 14, 25 қараша, 1, 15, 25, 30 желтоқсан, 2011 жылдың 24 қаңтар, 18, 25 ақпан, 1 наурыз күндері жазылған күнделік жазбалары шығарманың деректік сипатын арттырып тұр. Ал, «Хат –эпистолярлық жанрдың бастау көзі» дейтін болсақ, шығармада телефонмен қысқа түрде жазылған СМС хаттар жиі кездеседі. Кенжебек пен Ақкүн арасындағы жайтты толықтыруда осындай қысқа хаттардың атқарып тұрған қызметі жоғары.

Сонымен бірге ақындардың өлең жолдарынан келтірілген көптеген үзінділер Ақкүн жанының нәзіктігін, оның сезімге толы сыршылдығын аңғартады. Оны А.Құнанбаевтың, М.Мақатаевтың «Поэзия махаббатпен басталып, парасатпен аяқталады», А.Бақтыгереваның «Қыз болған соң сұлу болмау күнә ғой» тәрізді өлең жолдары мен Б.Шойбековтің сөзіне жазылған «Жамалым» әні және басқа мысалдар растайды.

Жазушы шығармалары жөнінде әдебиеттанушы С.Шарабасов: «Автордың «Жалғызбасты», «Өкініш» атты әңгімелері бүгінгі замана бейнесін анық та айқын бейнелейді», – деген екен [2]. Расында бүгінде өзіміз өмір сүріп отырған қоғамның сүреңсіз келбетіне қан жүгірткен жазушы қазіргі әдебиеттің геройларын қатардағы замандастарымыздан алған. Бір қарағанда, апырай сонша жыл төзгенде енді неге аяқ астынан мінез көрсете қалды деп, пайғамбар жасынан асқан Асылханды кінәлағың келеді. Алайда оның да ет пен сүйектен жаралған пенде екенін көріп отырып, өмірі жылы сөз естімеген, өз үйінде күтушінің қызметін атқарған жанның сырты бүтін, іші түтін күй кешкенін білгендіктен жамандыққа қимайсың. Теріс қылығы, арам пиғылы, жеңіл мінезі жоқ ананың үш баласын аяқтандырған соң, өзіне де жайлы қоныс іздегені, қадірін білген жанмен басын қосып, тыныш өмір сүргені үшін жазғырғың келмегенмен, отбасының ынтымағы екі адамға ортақ екенін ұқтырады. Бұл оқиғадан ерегеспен іс бітпейтініне, ерлі-зайыптылардың бір-біріне кешірімді болу керектігіне қанығамыз. Пайғамбар жасынан асқанда шаңырақтары ортасына түскен Аман мен Асылханның бұл тіршілігі ешкімге де үлгі болмасы анық. Ал, жер ортасы жасқа келгенде не балаға, не басқаға керек болмай, араласатын адам таппай жалғыз басы сопайып қалған Аманның тіршілігі жастық пен ақшаның буын көтере алмай, ең жақын адамдарының жүрегін жаралаған ессіздерді тәубаға шақырса керек. Қызметтің бабы, ақшаның буы ұшпаққа апармайтындығы, «Қызмет қолдың кірі» екендігі жасы ұлғайғанда бармағын тістеп отырған Аманның аянышты өмірімен нанымды суреттелген. Хикаятқа негіз болған бір топ қыз-келіншектердің өмірі де замандастарымызға ой салуға тиіс. Өмірі өкінішпен өткен Асылхан, ұшарын жел, қонарын сай білетін Дәрия, қазақтың талай қаракөз қыздарын алдап та, арбап та теріс жолға салған Зияда, апасына еріп бармағын кеш шайнаған

Зухра, Сүлеймен Пайғамбардай «Бәрі де өтпелі» деп үмітін үкілеп отырған Ақкүндердің барлығы – бізбен бірге өмір сүріп отырған тәуелсіз қазақ елінің азаматшалары. Негізгі кейіпкерлердің барлығы да типтік дәрежеге көтерілгенін еске алатын болсақ, жазушы жүздеген, мыңдаған замандастарымыздың қасіретті тіршілігі арқылы қоғамымыздағы шешімін күтіп отырған көкейтесті мәселелерді бір жерге жинақтап, қоғам дертіне шипа іздеген. Дертке дауа дәруменді оқырмандар кейіпкерлер өмірлерінен алса керек.

Қорыта айтқанда, Мира шығармаларының көпшілігіне ортақ қасиет – психологиялық зерделеу тәсілінің бірі – еске алу, еске түсіру, түс көру, елес әдісін шеберлікпен меңгергендігі. Автор сыртқы сұлулық үшін сөз тізбегін жоқтан қиыстыруға бармайды. Оның әрбір сөзі, сөйлемі жатық, табиғи. Жазушы қаламынан төгілген ой ағындары, сезім сырлары, көңіл-күй ағындары ешбір кідіріссіз, тау суындай тұнық әрі әсерлі. Бұл қаламгер туындыларына негіз болған жайларды терең танып-біліп, өз жүрегінен, ақыл-ойымен қорытып, көркемдік көрігінде қорытып барып ұсынатын талғампаздығынан болса керек.

Бұл жылдары Ж.Самитұлы, З.Сәнік шығармаларынан бізге таныс қытай еліндегі қандас бауырларымыздың тыныс-тіршілігінің бір пұшпағы Ғ.Қалибекұлының шағын әңгімелеріне де негіз болғанын байқауға болады. Жазушының «Бақытты өлім» әңгімесіндегі оқиғаға не бары үш-ақ кейіпкер араласады. Жасы тоқсан төртке келген Қажыға отыз жеті – мүшелінде қайтыс болған Рыздықтың өлімін естірте келген Сәбден және арғы беттен атамекенге көшіп келген Рыздықтың немере ағасы Нұрислам тәрізді кейіпкерлердің әңгімелерінен олардың өмір жолдары, олар өмір сүрген қоғам қасіреттері анық аңғарылады. Бір сәттік шағын оқиға Қажының өмір белестері туралы лирикалық шегінісі мен жаназаға келген екі кейіпкердің әңгімесімен толыға түскен. Мұндайды қазақ «Мандайға жазғанды көрмей көрге түспейсің» деп түсіндіреді. XX ғасырдың жиырмасыншы жылдарындағы ашаршылық, отызыншы жылдардағы жаппай қудалау, қыркыншы жылғы Ұлы Отан соғысы тәрізді алапаттардың бәріне куә болып, бел ортасында жүрген Қажының қаптаған оқ пен оттың арасынан он екі мүшесі сап-сау, аман-есен елге оралуы «Қырық жыл қырғын болса да ажалды өледі» деген халық даналығын қайта тірілтіп тұр.

Әңгіменің ұлттық бояуы қанықтығын тоқсаннан асқан қарияның Қажы атануынан байқаймыз. Халық ол кісінің азан шақырып қойған есімін ұмытып, Қажы атап кеткен. Бұл, біріншіден, қазақ халқының ат қою ерекшелігін, екіншіден, үлкенге жасаған құрмет екенін танытар штрих. Дегенмен Қажының «Азамат еді, ер еді! Амал қанша, жас кетті! Кәрі өлетінін, жас өлетінін бір Алла біледі, тоқсанға келіп, томардай болып отырған түр мынау, жаман-жәутікті не қылсын, құдайға да жақсы адам керек. Қап, қап-ай!» – деген күйзелісінен көп нәрсені ұғуға мүмкіндік бар. Біріншіден, ол – аузында Алласы бар, Құдай деген жан, екіншіден, Жаратқан иемнің құзырындағы екі аяқты пенделерге беймағлұм тылсым құпиялар өте көп.

Мәселен, жас желең жігіт кезінде жасаған бір оспадарлығы тоқсанның төртіне келгенде алдынан шығып тұрғандығына не дерсің? Желігі басылмаған жігіттердің қытай елінде жатқан қазақтардың жылқысын барымталап келуі, жылқышы жігітті сойылға жығып байлап-матап кетуі –күші бойына сыймай жалаңдап жүрген жігіттердің жастықпен жасайтын аңғалдығының мысалы болса, сол жігіттің артында жалғыз қалған Нұрисламның басынан өткерген ауыр күндер арғы беттегі бауырларымыздың бүкіл ғұмырын көз алдымызға елестетіп тұр. Қытай республикасында өткен ғасырдың жетпісінші жылдары жүзеге асқан «мәдени төңкерістің» құрығынан аман қалғандар некен-саяқ болғаны тарихтан мәлім. «Халық жауы» ретінде танылған олардың біразы түрменің тар қапасына жөнелтілсе, енді бірсыпырасы еңбекпен түзеу лагеріне айдалды. Сондай ауыр күндерде шешесін жалғыз өзі қара жерге тапсырған Нұрисламның Рыздық өлімін бақытқа балауы да түсінікті. Міне осы екі түрлі жастағы, екі елді мекен еткен екі кейіпкердің өміріне жасалған лирикалық шегініс олардың ғана емес, сол қоғамның шындығын ашуға қызмет етіп тұр.

«Қажы Нұрисламның бас-аяғын шола қарады. Жауырыны қақпақтай, иықты, еңселі көрінді. «Текті жерден шыққан жігіт екен» деп ойлады ішінен.

- Әкең бар ма?
- Қайтыс болған.
- Иманды болсын!
- Әумин!

Құдайдың ажалымен кетті ме, жоқ әлде, қытайдың қолынан өлді ме?

Жас кезінде жылқы қайырып жүргенде сәбеттің жігіттері сойылға жығып, жылқысын барымталап кеткен екен, басына зақым келіп содан оңала алмай кетті, жарықтық!..» [3] – деген жолдарды оқып отырғанда Қытайда жүрген жігіттің Қазақстанның қазағының қолынан өлгеніне күйінесің. Сол желіккен жігіттердің ішінде бүгінде елге сыйлы Қажының болғаны оқырманын да ойландырады. Барымташылардан қалғаны – Қажы болса, сол «қытай үйір» аталып кеткен жылқыдан қалғаны – астындағы Керторы. Әңгіме:

«Қажы асығыс аттанды.

Керторы арбаны сүйрейтіп ілбіп барады», – деп аяқталған. Осы жолдарды оқып отырғанда «Өлімнен ұят күшті» екеніне көзіміз жете түссе, ілбіп бара жатқан Керторы зулап өтіп жатқан уақыттың өлшеуіндей елестейді.

«Құдалар» атты әңгімеге жас күндерінен бір-біріне жақсы таныс, бірге жүрген Сақаба мен Шайжүніс құдалардың әңгімелері негіз болған. Құдай қосқан құдалардың арасындағы қалжың әңгімелер қазақтың «Әзілің жарасса атаңмен ойна» дегенін еске түсірсе, олардың бір-біріне жұмақпен, тозақтан орын сайлап отырғаны күлкі шақырады. Ел ішінде молда аталып жүрген Сақабаның: «Әй, көкіме. Қанша молда дегеніңмен жалғыз қызымның құдалығында құдайға шет келсем де ішемін. Сен сияқты арамзалығым жоқ, жүрегім таза, ниетім түзу. Жұмаққа кірмесем де «қоңырға» барамын. Ал сен қылқұрттың сонда келіп: «Сарсүйек едік, дос едік», – деп жатта кеп жалынып, шалғайыма жабысқаныңды бір көрсем. Ха-ха-ха!..» – деген сөзі – кешегі атеистік тәрбиемен өскен бүгінгі ақсақалдарымыздың Аллаға деген дүдәмал көзқарасын танытатын көркемдік деталь. Ел арасында молда болып жүргенмен адал мен арамның арасын ажыратуға келгенде пендешіліктері басып кететін ақсақалдардың құлқынның құлына айналып кеткенін де жасыра алмаймыз.

Кейіпкердің: «Мен атақты Шайжүніс аңшы атып алған Қажымұраттың ұлы – Қадырбаймын» деген сөзі Шайжүністің кәнігі аңшы емес екенін байқатса, Сақабаның аюға құрған аңына түсіп, аяғын кестіріп «шойнақ» атанатын Дәуітке таңылған

аттарды қазақтың тауып қоятыны да ұлттық ерекшеліктерді ашуға қызмет етіп тұр.

«Кәрі жезде» әңгімесіндегі балдыз бен жезде арасындағы қалжыңның астарында шындық жатқаны жасырын емес. Ұлы Отан соғысының ардагері ретінде сый-құрметке ие болып жүрген жездесінің майдан шебіне енді жеткенде соғыс бітіп қалып, елге көкірегі медальға толып оралуы бір қарағанда күлкі үйіреді. Алайда бір аяғы жоқ орыстың Зоя деген мосқал әйелдің бір төбе туралы әңгімесі – сұрапыл соғыстың кәрі-жас, бала-шаға, қатын-қалаш демей мыңдаған, миллиондаған жандардың өмірін қыршын қиғанын байқатар штрих.

«Шойнақ» әңгімесіндегі Ғайыпхан мен Мүтәліп құрдастардың бір-бірінің сыртынан сөз шығарып, даң етіп жүруі, олардың жастық шақтағы қызықты оқиғаларын жаңғыртып айтып отыруынан, «Мүтәліпті ат сүйретіп өлтірді, сүйегін арттағылар әкеле жатыр» деген әңгімелерінен көруге болады.

Жазушы әңгімелерін оқып отырып оларды өз ішінен бірнеше топқа бөлуге болады. Балалар мен жасөспірімдерге арналғандарының қатарында «Тыртық Қабыл», «Шар» және «Кім кінәлі?», «Түс», «Майтабан» тәрізді шоғырлы әңгімелерін атауға болады. Бұл әңгімелерді оқып отырғанда мектеп жасында жеткіншек балалардың таным-түсінігіне бірде тәнті болсаң, енді бірде еріксіз күлуге тура келеді. «Тыртық Қабыл» әңгімесіндегі ауылдың ардақты ақсақалы, соғыс ардагері, еңбекқор, ақжарқын жанның бала күнінде күйгеннен қалған тыртығынан қорқып эзірейіл көргендей қашатын балалардың, «Шар» әңгімесіндегі мектептегі мерекеге аға-жеңгелерінің тығып қойған шарын ұрлап алып, үрлеп алып баратын Ерсайын мен «Мизамның жындысы» атанған Сүлейменнің, оқуға ықыласы жоқ Айдын мен сабаққа алғыр Айбынның күшіктерін сабынмен шомылдырамыз деп өлтіріп қойған іс-әрекеттері мен таным-түсінігі – жазушының бала психологиясын жақсы игергендігіне мысал.

Жазушы әңгімелеріндегі ұлттық колорит кейіпкерлердің азан шақырып қойған атының ұмытылып, олардың лақап атпен аталуынан байқалады. Мәселен, «Бақытты өлімдегі» Қажы, «Құдалар» әңгімесіндегі атақты Шәйжүніс аңшы, «Шойнақ» әңгімесіндегі Шойнақ, «Шар» әңгімесіндегі Мизамның жындысы, «Тыртық Қабыл» әңгімесіндегі Тыртық Қабыл тәрізді кейіпкерлер

жекелеген ерекшеліктері, не болмаса мінез-құлықтары бойынша аталып, өз есімі ұмыт болған жандар.

Бұл қатарда Ғ.Қалибекұлының шағын әңгімелермен бірге «Ақерке», «Өмір-ай...» хикаяттарын да атауға болады. «Ақерке» хикаятының негізгі кейіпкері – қаладан келген тілші жігіт. Тесікбейітке іссапармен келген жазушының көзімен бейнеленген оқиғаның өмірден алынғаны анық. Негізгі оқиғаға төрт-бес кейіпкер қатысқанмен, олардың әрқайсысының жас шамасы, өскен ортасы әртүрлі. Ауыл жігіті Нұрхат пен қаладан келген тілшінің арасындағы ұқсастық болғанмен, айырмашылық олардың іс-әрекеттерімен ашылады. Нұрхат нәпсінің құлы болып кеткен кейіпкер ретінде оқырманның ойында қалса, тілші жігіт нәпсісін жеңе білген азамат ретінде танылады.

Оқиғаға араласатын келіншектер де әркелкі жандар. Ақерке – темір тордың аржағындағы сүйгенін күткен жас келіншек. Алайда ол нәпсінің құлы емес, енесін күтіп, жас сәбиін аялап, сүйгенінің жолына қарап отырған ару. Жары Көкіш туралы да оқырман Ақеркенің әңгімесінен толыққанды хабардар болады. Жазушы Ақеркенің әңгімесі арқылы махаббаттың тылсым күшіне назар аударуға тырысқан. Бір-бірін сүйіскен жастардың бәрі ай десе аузы, күн десе көзі дейтіндей таңғажайып сұлу болмаса да, олардың арасында тілмен жеткізуге келмейтін алапат күштің болатындығынан байқалады.

Күлзиханның тағдыры одан да қиын. Жас күнінде еріккен бір дөкейдің құрығына іліккен қыздың ғұмыр бойы тағдыр тауқыметін тартуы, жігіт-желеңнің бір күндік ермегіне айналуы өкінішті. Ауыл жігіті Нұрхат – Күлзихан тәрізді жетім-жесірлерден тоят тапқанына масайрап жүрген жігіт-желеңдердің жиынтық бейнесі.

Мүнира – жеңгетайлық өнерімен жігіттердің тілін тапқыш жеңеше. Отағасының үйде жоғын пайдаланып, бастаңғы жасап, ащы суға сылқия тойып алатын Мүнираның өмірі адам қызығарлық болмағанмен, ол да өмірден алынған шынайы кейіпкер. Азған-тозған ауыл, сол ауыл тәрізді өздері де ешкімге керек болмай қағаберісте қалған кейіпкерлердің өмірі, олардың адам аярлық әлеуметтік жағдайы – бүгінгі өзіміз өмір сүріп отырған ХХІ ғасырдың шындығы. Хикаятқа негіз болған оқиға да, оның кейіпкерлері де өмірден алынған шынайылығымен

ерекшеленеді. Әдебиеттің өзі өмірдің шынайы болмысын жасау болса, жазушының осы тұрғыда жетістікке жеткені рас.

– Мынау не? – дедім мен Нұрхатқа төбені нұсқап, – тоғы жоқ үйде Қожанасырша лампы орнатып қойғаны қалай?

Бұл ауылда кезінде ток болған, «мәдениет төңкерісінде» бір белсенді келіп, саяси күресті мықты ұстаймын деп жарықты өшіртіпті, мақсаты – «сасық зиялылар» кітап оқып қояды десе керек, – деген үзінді – Қытай еліндегі қазақ ауылдарының хал-жағдайынан хабар берер штрих. Май шаммен отыратын, күздің кара суығында отынды үнемдеймін деп өздері тоңып жүретін халықтың қалт-құлт еткен күнкөрісі оқырманға жете таныс. Тар да қараңғы көшелер мен кейіпкерлер үстіндегі тозған киімдер, жиектері желінген жеңдер – олардың әлеуметтік жағдайының көрінісі.

Жазушының «Өмір-ай!...» хикаяты: «Жоңғар даласы, айналайын, сенің мәрттігіңнен! Сенің ыстық қойнында қаншалаған адам баласы қайнаған тіршілік базарын мекен етіп, күйкі-күйбіңмен шұқынып, жасау үшін емес, өлмеу үшін құлшынып жатқанын білсең нетті?...» – деп басталады. Осы үзіндіден-ақ адамзат баласының өмір үшін күресіп келе жатқандығы байқалады. Негізгі оқиға қалаға камалған Мәңкейдің төрт күннен бері Алтайға баратын көлік таппай тұрғанынан басталады. Ұзақ жолға мәйіт артқан көлікпен бірге келе жатқан Мәңкейдің өткені мен артында қалған сүйген жары Балқия, бір жасар қызы Патиханың кейінгі өміріне лирикалық шегініс жасалып отырады. Негізгі оқиға бір отбасы төңірегінде өрбісе, сол оқиғаға араласатын бірнеше жанама кейіпкер бар.

Хикаяттың ұлттық бояуын қанықтыра түскен жайттардың бірі – бір ауылда тел өскен Мәңкей мен Балқияны бала кезден бірі-біріне айттырып қою болса, келесісі – жалғыздік кейуананың үйіндегі құдандалы жиынға келіп отырған отызға жуық құдалардың кәденің санын көбейтіп жатуы, Шәкуді соңғы сапарға шығарып салу үшін қарбаласқан ауылдастар тірлігі т.б. Бұл қатарды жекелеген кейіпкерлер бойындағы ұлттық мінез-құлықтар да толықтырады. Оның бірі – «кіммен қарайсаң, сонымен ағар» деп түсінетін Балқияның Шәкудің дегеніне көніп, өз басын құрбандыққа шалуы және басқа жайттар мысал бола алады.

Оқырман алғашында тірсегін соққан қолаң шашты арудың алақ-жұлақ, ыржың-ыржың етіп жүргенімен кездеседі. Бір карағанда сымбатты сұлудың «Келбетті жүзі ойын баласынікіндей сатпақ-сатпақ, маңдайына жіпше әжімдер түскен. Жырым-жырым, сауыс кір шапан-шалбар киіп, аяғына түйе табан еркектің бәтіңкесін іліпті. Жан қалтасына жүн-жұрқа, шүберек, қағаз, тағы бірдемелерді сықап алған» күйі оқырманға ой салады. Артында қалған қызын осындай есалаң күйге жеткізіп, үйінен қуып жіберген өгей әкенің мәйітімен бірге келгенін Мәнкей ол кезде білген жоқ еді. Осы оқиғаның өзінен-ақ Алланың құрығынан ешкімнің құтыла алмайтынын аңғаруға болады. Елден жырақта көз жұмған Шәку мәйітінің ұзақ жолда қиналғанына қарап отырып, тіріде істегенінің өтеуін о дүниеге барғанда тартатынына сенесің. Аймақ уәліінің: «Іскер жігітсің, партия сендей азаматқа сеніп батпан жүк артты, бағыт-саясатымыз анық, тартынба! Тап жауларына, кері төңкерісшілерге сілейте соққы беруде атойлап алға шық! Аспанда тор, жерде қақпан, армия бізді қорғайды. Кеуделеп істейтін кезің келді, серпіл!» [1, 279] – деген алдарқатуына сенген Шәку «қып-қызыл» жүрегін жан-тәнімен «төңкеріске» арнап, өз бауырларына қырғидай тиіп, дегеніне жүрмегендердің қаралау құжаттарын рәсімдеп, қылмыстың құйрығын ұзарта түсті. «Мәдени төңкеріс» басталғанда аудандық «төңкеріс комитетінің» бастығы болып шыға келген Шәкудің зиянкестік әрекеттері Қазақстандағы отызыншы жылдардағы «халық жауларымен» жаппай күрес науқанын еске салары даусыз.

Жазушы шынайы өмірден алынған шынайы кейіпкерлерін типтік дәрежеге көтере білді. Жиырма жылға жазықсыз сотталған Мәнкей, шен-шекпен үшін ешкімді аямаған шалақбелсенді Шәку, өмірі қор болған Балқия, жастайынан ауруға шалдыққан Патиха – бәрі де тағдыр тауқыметін тартқан жандардың жиынтық бейнесі. Кейіпкерлер басындағы бірінен-бірі ауыр тағдырлар жинала келіп, қазақ басындағы қасіреттен хабар береді. Қытай еліндегі «мәдени төңкерістен» сыртта жүрген қазақ баласының көрген жан азабы бірнеше ұрпақтың болашағына балта шапқанына осы шығарма кейіпкерлерінің қасіретке толы өмірлері дәлел бола алады.

Соңғы 10-15 жылдың көлемінде әдебиетке тағы бір топ буын өкілдері келіп қосылды. Олардың да қазақ әңгімелерінің тарихи даму үдерісінен жаңылмағаны байқалады. Алайда, уақыт түрлі

құндылықтарды алға тартқаны, рухани дүниемізге ықпал еткені, дәстүр мен жаңашылдық аясындағы кейбір мәселелердің өзгеріске түскені рас.

2006 жылы «Жалын» баспасынан «Жас толқын» деген атпен ІІІ томдық жинақ шықты. Соның ІІ томы прозаға арналған. 2009 жылы «Жібек жолы» баспасынан Қ.Әбілқайыров, М.Алжанбай, Қ.Мұбарактармен қатарлас жас қазақ жазушыларының «Қарақат тере барғанда» атты әңгімелер жинағы Тұңғыш Президент қорының демеуімен жарық көрді. Ал «Жалын» баспасы «Жас толқын» сериясын ары қарай жалғастырып, 2012 жылы 9 жас жазушының прозалық жинақтарын жарыққа шығарды. Авторлар: Лира Қоныс, Мақсат Мәлік, Дархан Бейсенбек, Арман Әлмембет, Алмас Мырзахмет, Әлібек Байбол, Алмас Нүсіп, Әсем Қоспағарова, Үміт Зұлхарова, Мирас Мұқашев, Айнұр Шамшейтова. Сонымен қатар, жекелеген прозалық кітаптары шыққан, баспасөз беттерінде әңгімелері жарияланып жүрген жас жазушылар: А.Мантаева, С.Сарыбаев, Б.Сарыбай, Е.Әбікенұлы, М.Отарбай, М.Алжанбай, Қ.Әбілқайыр, Қ.Тілеухан, Н.Қабдай, М.Қосын т.б. жоғарыдағы тізімге қоссақ, олардың жалпы саны 20-дан асып түседі екен. Бұлардың бәрі – тәуелсіздіктің түлектері, жазып жүргендері де бүгінгі күннің тақырыптары. Ал осылар алдыңғы буын – Ш.Мұртаза, М.Мағауин, Қ.Жұмаділов, Т.Нұрмағамбетов, Н.Дәутайұлы, Ә.Асқаров, С.Асылбек, Ж.Шаштайұлы, Р.Отарбаев, Қ.Түменбай, Н.Ақыш, М.Байғұт, К.Рахымжан, А.Кемелбаева, Ж.Қорғасбек, А.Алтай, Д.Амантай, Д.Қуат, Д.Рамазан, М.Омаровалар қатарлас қаламгерлердің жалпы санынан кем емес екен. Себебі, тәуелсіздік кезеңінде тоқырап қалмай, әлеуметтік қиыншылықтарға да қарамастан әңгімелер жазуды жалғастырып жүрген жазушылар осы аты аталғандар. Жазушылықты жаңа бастаған жастарда болатын жастық максимализмнен гөрі сарабал ақыл басым. Сондықтан өткен өмір, жастық шақ бүгінгі күнмен салыстырыла баяндалып, көбінесе мұңлы да мәңгілік құндылықтары өрнектеумен ерекшеленеді. Мұны настолгиялық әдебиет деп жүр. Бұл – біржақты пікір. Мысалы, аталған аға жазушылар бүгінгі күннің тақырыбын өмірлік тәжірибелерінің сүзгісінен өткізіп, жан-жақты жазып келеді. Ал өткен шақ оқиғаларын суреттеу жастарда да бар. Осы тұрғыдан келгенде, «Жас толқындар» бұл жазушыларлардан

сапалық жағынан қаншалықты ерекшелене алды деп емес, өсіп келе жатқан ізбасарларының молдығымен қуантады. Жастардың арасында өз әңгімелерінің сапасы жайында көрнекті жазушылардан жылы лебіздер естігендері де аз емес. «Жыл келгендей жаңалық сезіп», ақ батасын айтып, болашағынан үміт күтетінін білдірген аға буынға қазіргі жастар жауапкершілікпен қарап келеді. Айталық, Қ.Әбілқайыр, Д.Бейсенбектерге – драматург, жазушы Д.Исабеков, Е.Әбікенұлына – белгілі ғалымдар: А.Серікқызы, Қ.Мәдібай, С.Асылбек, Ж.Мәмбетов, жазушы Н.Ораздар жылы пікірлерін білдірген. А.Мырзахметтің прозалық кітабына Д.Амантай жақсы алғысөз жазған. Ал, Ө.Әбдіхалық «Шабыт» фестивалінің лауреаты болса, Б.Сарыбайдың әңгімелері жайында баспасөз беттерінде қызу талқылаулар жазылды. Бұлардан басқа, «Жас толқын» қатарында кітабы кездеспеген, бірақ әдеби порталдарда шығармалары бар, «Тамыр» журналында және осы айдағы «Қазақ әдебиетінде» «Сезімдер қозғалысы» деген әңгімесі жарияланған Мерей Қосын туралы Ө.Қодар жаңа бағыттың туып келе жатқанына назар аудартады. Міне, осындай түрлі колдаулардан (жеке адамдық) аталған жас жазушылар қағыс қалып жатқан жоқ.

«Жас толқын» сериясымен «Жалын» баспасынан, «Алтын қыран қорының демеуімен «Фолиант» баспасынан кітаптары шыққан аталған авторлармен қоса, «Жұлдыз», «Қазақ әдебиеті», «Үркер», «Жалын» т.б. газет-журналдар жастар шығармашылығын мүмкіндігінше жариялап келеді.

Жоғарыда аталған 20-дан аса жазушының прозалық кітаптарын оқып шығып, стилі, ізденістері, көркемдік деңгейі, көтерген тақырыбы, жаңашылдығы, тілі т.т. байланысты топтап келіп, бәріне ортақ-ау деген алты жазушының әңгімелерін талдау нысаны етіп алдым.

Жазушы Қ.Әбілқайырдың «Ұмыт мені» кітабындағы «Қағаз қала», «Бәрін де Басекем біледі...» дейтін сатиралық әңгімелері бүгінгі қоғамдық-саяси жағдайлар мен соған сәйкес мінез-құлықтарды баяндайды. Ал қыста салынған 30 қабатты үй күн күрт жылынғанда, терлеп-тепшіп төмен түсе береді. Сөйтіп, 25-қабатқа жетеді. Суықта қақырай жарылады. Бұл төтенше жағдай ешкімді селт еткізбейді. Келуге тиіс мекемелер мен жауапты тұлғалар жоқ. Келсе де кешігіп келеді. Айтатын уәждері ақылға

қонбайды. Қысқаша айтқанда, тіл мәселесі, қауіпсіздік (жедел жәрдем, полиция, өрт сөндірушілер т.б.), сосын құрылыс жұмыстарындағы жөнсіздіктер ащы юмормен баяндалады. «Бәрін Басекем біледі...» әңгімесі бүгінгі қоғамдық-саяси ахуалды арқау еткен. Мұнда өтірік өркен жайып, шындықтың өлгені, жағымпаздық пен жалпы моральдық азғындау сөз болады. Жеке адамның шектен шыққан үстемдігі суреттеледі. Оқиға авторлық баяндаудың I жағында айтылады. Екеуі де ертегілік элементтерді бойына сіңірген сатиралық әңгімелер. Ал «Сурет» әңгімесінде аға мен інінің бауырластығы, балалық қабылдаулардағы құпиялар, жылы сағыныш ұлттық таным тұрғысынан баяндалады. Ағасы үйленген соң інісінен алыстай бастайды. Осыны өзіне соққы сияқты қабылдаған інісі біразға дейін тығырыққа тіреліп қалады. Жеңгесін ұнатпай жүреді. Ағасымен түскен оның суреттерін түгел жыртып тастайды. Кейін жеңгесі жол апатынан қайтыс боп, артында жалғыз суреті қалады. Өмірдің құпиясы біреуге белгілі бола бастағанда, енді біреу осы жолдан енді өтіп келе жатады. Мұнда юмор жоқ. Жылы лирика бар. Алғашқы екі әңгімеде өмірде болмайтын, алайда астарлау арқылы адамға тән болмыстарды көрсететін әдеби әдіс қолданылса, «Сурет» – реалистік әңгіме.

«Мәңгілік сағыныш» атты прозалық кітаптың авторы Лира Қоныс жоқшылық көрген, жетімдікке тап болған, белгілі себептермен жолдары қиыс кеткен, тұрмыстың асуларында аты арып, тоны тозған, қаза көріп, қайғы шеккендерді, әсіресе, жас адамдардың өмірлерін баяндағанда көңілге ауыр да ащы мұң ұялайды.

«Тиын» дейтін қайғылы әңгімесінде Лира өзінің қандай тақырыптарды жазуға қабілетті екенін көрсеткен. Ол «Мәңгілік сағыныш», «Ертегі», «Бір дорба бақыт», «Құрқылтайдың ұясы», «Бала ғашық» әңгімелерінде адам өмірінің мұңлы да қасіретті әрі сағынышты жақтарын түрлі нысанада зерттеп, нанымды баяндауға тырысады. Соның нәтижесі «Тиында» әлеуметтік, адамдық, психологиялық жағымен дәлелденіп, жан-жақты әңгімеленген. Мұнда бес жасар баланың көкесі «ай белгісі жарқыраған қорымдағы жер тереңіне» аттанғаннан кейінгі тағдыры арқау болған. Әкесіне көк дөненге мінсе, әп-сәтте жетіп барарына нық сенетін ол бұл ойын атасына айтып та көреді. Сонда тығырыққа шындап тап болған қария немересіне: «Біз көк дөненмен ол жаққа

бара алмаймыз. Ортада үлкен көл бар...» – деген уәж айтады. Ақыры, ойдан шығарған осы «ертегісі» тағы бір қайғының туындауына себепші болатынын сол сәтте атасы ойламапты. Содан бастап, бала нағашысына барғанда дариядан өткізетін, сол еңбегі үшін көп-көп тиын алатын қаба сақал қара шалды есіне түсіреді. Оған үміттің көкжиегі қайық боп ашылып, жас ерекшелігіне сай өзінше дами бастайды. Бала енді балмұздаққа, беташарға деп атасы ұстатқан тиындарын асқан ұқыптылықпен жинай бастайды. Тіпті, жүрген жерінен тиын іздейтін болды. Тапқанын қалтасына сала береді. Сөйтіп жүргенде, құдық басында, біреудің екінші біреуге жыланның терісін әкеп берсең, ақша беремін деген өзара әңгімесін естіп қалады. Жылан терісі сағатқа бау болады екен. Арманының орындалуының сәт сағаты соққанын сәби түйсікпен сезінген ол атасы намазға бас қойған сәтте «көкесінің асына сақталған тұл дөненнің маңынан көрген жыланды» ұстауға шығады. Ақыры, жылан шағып, күп боп ісіп жатып қалады. Нендей жағдай болғаны мәлім боп, келіп жеткен молданың: «Беті бері қараудан кетіп қалыпты», – деген сөзін естігенде, бала осы сөздің бір жарым жыл бұрын көкесіне айтылғаны есіне түсіп, оны көретін болдым деп қуанып кетеді. Адам өмірінің аралық кезінде айтылатын жалғыз ауыз сөз, бақұлдасу – балаға да жат болмайды. Қайықшыға төлейтін тиын есіне түскен ол атасына: «Ата қайықшыға төлейтін тиын бер», – дейді. Осы сөзді үш қайталағанда, қайғыдан қара жамылған қарт жүрек немересіне бергісі келмеген тиынды амалсыз ұсынады. «Онда енді қайықшыға беретін тиын бар...».

Әңгіме қайғылы шешімімен шарықтау шегіне жетіп, бала жүрегі өзінің соғуын мезгілсіз мәңгілікке тоқтатады. Оқиғаның басынан бастап, ақырына шейін баланың басындағы ауыр халге ортақтас оқырмандардың көңіл күйі мен адами сезімдерін сынайтын автор қайғы мен қасіреттің кермек дәмін олардың жүрегіне жеткілікті құйып, саналарына аяушылық сәулесін түсіреді.

Осы тұрғыдан келгенде, Лираға балалық шақтың есте қалдырған өмірлік материалдары ескерусіз қалмай, оқырманға «Бала ғашық», «Мәңгілік сағыныш», «Тиын», «Бір дорба бақыт» т.б. боп жетуі – әдебиеттің әлгі бір функциясы жөніндегі айтқан пікірлерімізге дәлел болмақ. Жазушы аталған әңгімелерінде жасөспірімдердің көзімен, солардың сана-сезім, таным-

түйсіктерімен болып жатқан және болып өткен оқиғаларды I жақта баяндауға ықыластылығын танытады. Мәтіндегі авторлық баянда оқырманға өз бейнесін білдіріп отыруды да артық санамайды. Себебі, баяндалып жатқан оқиғаға түрлі жастағы балалар кейіпкер болған. Оның әңгімелеріндегі автор мен кейіпкерді ажыратып айтудың қажеті жоқ. Бізге маңыздысы – көбіміз көрген әрі көбіміз көркем дүниеге айналдыра алмаған, өмір деп аталатын тылсым әлемнің таусылмайтын адами болмыстарын алдымызға тартып, сол арқылы өзінің үнін, ұстанымын, ойын білдіргісі келетін жас жазушының дүниетаным кеңістігінде қорытылып шыққан көркем әңгімелері.

Біз қазіргі әдеби ортада айтылып қалатын мынадай сөздерді де жиі естіп жүреміз: жаза алатын жазушыға оқиға дегеніңіз толып жатыр дейтін. Бұл рас. Әйтсе де, сол оқиғалар шығармашылық жолын жаңа бастаған жастарға оп-оңай жалынан ұстата қояр ма екен?! Ал бұған да қарамай, жастық жігермен өмірдің қарапайым көріністерін күрделі тақырыптарға айналдыруды армандамайтын қаламгер кемде-кем. Осы жағынан қарасақ, қазіргі жастардың ұтып та, ұтылып та жүрген тұстары аз емес сияқты.

Мысалы, «Ханшайымның» авторы Алмаз Мырзахмет «Жазушының жазбасында» дәстүршіл жазушылыққа сын айтады. Оқиғалары, кейіпкерлері, кеңістігі, шешімі бірінші сөзінен-ақ белгілі бола қалатын әңгіме жазған жазушы, автордың баяндауы бойынша, Данияр деген кейіпкерін өлтіріп ап, оның қызы Нұргүлдің наласына қалыпты. Жазушының кесірінен қайғы шеккен кейіпкер оның өзін қыспаққа алады. «Өлтірдің бе, тірілт!» – дейді. Ал, жазушының қолынан ондай құдірет келмейді екен. Ақыры, жазушы мен кейіпкер бірге өмір сүре бастайды.

Оқырманға автордың осы әңгімесінен шындық іздеудің қажеті жоқ. Тек қана әр нәрсеге жауапкер екенінді сезінсең болды. Нақтырақ айтқанда, кейіпкерлер тағдырына. Әңгіменің шартты түрдегі соңында пәтердің ішінде елес-кейіпкердің «толық бейнесі сыртқа көрініп» өртеніп жатқанын оқыған сәтте жазушының қолжазбасы да жанып кетпесе екен деп тілейсің. Себебі, қолжазбада Нұргүл өмір сүріп жатыр. Әңгіменің шешімінде автор: «Қолжазбаны өртеп жібердім», – дейді. Алмаздың өз сөзімен айтсақ, «психологиялық таластар мен миға шабуыл» жасайтын эксперименттік әдіс керемет әңгіме жазудың кілті екен.

Ал «Автопортрет» әңгімесінде өз суретін өзі салған суретші айтылады. Бұл – фәлсафалық әңгіме. «...Аппақ әлемге қара бояумен сурет салып жүрген» суретші. Өзінің мәнді де мәнсіз өмірін баяндаған адам туралы не айтуға болады? Ал «Жазушының жазбалары» үзік-үзік оқиғаларды, сол тәрізді ойлар мен болмыс сырларын топтастырған тоғыз бөлімнен тұратын пунктир-повесть (көлемі 9-10 бет).

«От ару» кітабының авторы Қ.Мұбарак әңгімелерінде мистика басым. Оның «Мүрде», «Тағдыр кітабы», «Қара қазан», «Қарғыс», «Аштық», «Дақ» әңгімелері мистикалық бағытта көп ізденгенін және бірыңғай осы тәсілмен жазып жүргенін көрсетеді. Ол осы әдіспен бүгінгі күндегі кейбір келеңсіздіктердің жантүршігірлік жақтарын оқырманға өте қысқа әрі түсінікті жеткізеді. Айталық, «Мүрдеде» азапқа түскен жан мен тәннің диалогі, «Тағдыр кітабында» өлім туралы және өз күнәсін өзі ұрлап шығуы, «Қара қазанда» шахтадағы жарылыс, онда қаза болғандарды тартып әкететін «күдіретті қазан», «Аштықта» шеті тұйықталған жер шары мен аштықтан бір-бірін жеп бітірген ері мен әйелі, онымен қоймай, тағы да өмір сүргілері келуі, ал «Дақ» әңгімесінде арға түскен қара дақтың адамды батпаққа (қызды) айналдырып бара жатқаны бейнеленеді. Бұл әңгімелердің бәрінде болмысқа қатыссыз құбылыстар мен мистикалық сана қозғалыстары реалды өмірдің кейбір жағымсыз жақтарын бейнелей отырып, екі басқа әлемнің ортақ шындықтарын ашады. Қ.Мұбарак – соңғы кезде осындай кафкалық структураға барып жүрген қаламгердің бірі.

«Жұмбақ кітаптың» авторы Мақсат прозада өз қолтаңбасы, өз мәнері, өз ойы бар екенін дәлелдеді. Оның әңгімелерінде күйбең тірліктің күйкілігінен ары кетіп, жалпы адамзаттық ойлармен тамырласатын дүниелер бар. Мәселен, «Ажалмен бетпе-бет», «Ажалды қуған жігіт», «Бассыз бөрі», «Жердің жаназасы», «Жұмбақ кітап» сияқты әңгімелердің жұмбақтап отырғандары оқырманды ойландырмай қоймайды. Жер-ананы күнде өлтіріп жүрген адамдар оның жаназасын шығармайды, ал мұндай оқиғалардың болуына автор оқырманға күдік келтірмейтіндей күйге жеткізе отырып суреттейді. Мысалы, басынан айырылған бассыз бөрі. Ал оның адам басын иемденуге келіскісі жоқ. «Адамдардың өздері де бастары жоқ бөрі емес пе? Ұлимыз кеп,

бірақ не пайда: бас жоқ қой!» – дейді. Ал «Қабір түні» дейтін әңгімесінде Мақсат азаптың тәнге емес, жанға тиесілі екендігін баяндайды. Және, күнәнің аты күнә: оның ауыр я жеңілі болмайды дейді. Бұл – бұл ма, адам пенденің тіріде тартар тауқыметі ақыретте жаныңа көшіп, істеген күнәңа сай, мәңгілікке артыңнан қалмайтыны айтылғанда, оқырманның жаны түршігіп кетеді. Бойыңды қорқыныш сезімі кернеп, көз алдыңа кейбір іс-әрекеттерің тізбектеліп келе қалады. Демек, осындай қорқыныштар – кісіні тәубаға түсіріп, жамандықтан жырақ болуға ықпал етеді. Осы жағынан келгенде, Мақсаттың әңгімелері ойлы көрінді. Мысалы, оқырман Мақсаттың, Қойшыбектің шығармаларындағы көр, жаназа, ажал, өлім сияқты сөздердің оқиғалық қызмет атқарып қана қоймай, жазушылар о дүние мен бұ дүниенің арасына еркін өте салатынын, уақыт пен кеңістіктің қалыпты өлшемдері соншалықты маңызды емес екенін көргенде қандай сезімді бастан кешетінін болжау қиын. Әйтсе де, жазушылардың нені астарлап отырғанын олар сезеді. Жазушы ақыл сатып алмақшы боп кезекке тұрып қартайған адамдарды бізге текке термелеп отырған жоқ: күлкілі және өте қайғылы... Ол кәсіби маман тарапынан қазіргі қазақ прозасындағы мистикалық стильді меңгерген, ең басты жаңалығы фентези жанрын қалыптастырушы, төл әдебиетіміздегі Төлен Әбдіков пен тұңғыш қазақтың фантаст-жазушысы Ш.Әлімбаевтың ізбасары, шетелден Х.Л.Борхестен тәлім алған жас жазушы ретінде бағаланған.

Келесі автор – Мерей Қосын. Әдебиет порталында, Қазақстанның ашық кітапханасында (электронды) «Олардың тарихы» беллетристикасы» деген кітабы тұр. Көлемі – 25-30 бет. Мерейдің әңгімелері 2-3 беттен аспайды. «Аккаунттағы тербеліс», «Буе нүктесі», «Жамандықты қорғау», «Нерд», «Тозақты есту», «Салқындық», «Бар болу» деген әңгімелер жазған. Жоғарыда жастардың шығармаларына сергек қарап, өзінің кәсіби біліктілігімен бағасын беретін мәдениеттанушы Ә.Қодар «Мерейдің минималистік қосы» деген шағын мақаласында жас авторды постмодернистердің бір бұтағы боп саналатын минималистік бағыттағы жаңа есім деп атаған еді. Ә.Қодардың пікірлеріне алып-қосарымыз жоқ. Мерейдің «Нерд» деген бір әңгімесіне ғана тоқталайық. Жақшаның ішінде ағылшыншасы да

жазылған, қазақшасы «оқымысты» деген сөзге келеді екен (ботаник). Екі беттей әңгіме. Қысқаша, автордың өзінің баяндауымен айтсақ былай: Онлайн дос пен Ол екеуінің арасындағы диалог. Олар бір реакция туралы сөйлеседі. Ол оған видеосын жібереді (онлайн досына). Сосын Ол дәретханаға бармақшы боп өз бөлмесінен шығады. Ол үй ішіндегі бірнеше әйелдің анасы қайсы, басқасы қайсы жақсы тани қоймаса да, қолын шошайтып суық амандаса салады. Өзін «Телқоңыр» деп атағанына қарағанда олар бұған туыс сияқты... Бірақ, ол сөзді өзі ешқашан түсінген емес. Өз бөлмесіндегі химиялық сұйықтықтарға толған ыдыстар мен тәжірибеге арналған физикалық түрлі заттардан шыққан иіс өзіне жағады екен. «Адам ағзасының жаңа қуаты» деген «22» әріптен тұратын сөз бүкіл жұмысы мен өмірінің мәніне айналғанына көп болса да есіне түсіре алмайды. Стэнфорд университетіндегі Онлайн досы екеуі бұл жобаларын Силикондағы зерттеу орталығына ұсынуды жоспарлап қойыпты. Оның жаны терлейді. Бір формулаларды жазған. Өлден уақта бөлмедегі жарық сөніп қалады. Ал басқа бөлмеде шулаған бөтен адамдар. Бағанағы әйелдер бөтен боп шықты. «Ол: өлімсіз, аурусыз өмір «Жаңа әлемді тудырады» деген ойға кетеді. Тағы да жаны терлейді. Құлағына бір зарлы үн естіледі. Жарық әлі жанған жоқ, жануға да асығар емес. Ол құлағын басып ап, қуыс-қуысқа тығылады. Бұл дауыс бөтен емес екенін сезеді. Ол ақыры далаға жүгіріп шығады. Баспалдақтардан аяғы көтеріліп ұшып келе жатқандай көрінеді. Ол дала ауасына кіріп кетеді. Қыстың қаңтар айы екен, бірақ далада жаңбыр жауып тұр дейді. Алматының ауа-райы туралы ол ойланып көрмепті. Енді оған көшедегі көліктердің, жаңбырдың дауысы естілмейді. Бірақ, әлгі зарлы үн әлі естіліп тұр. Байқаса: ол сырттан емес, өзінің ішінен шығып жатқан сияқты. «Өлімнің зары» оны жұтып бара жатты. Оның жаны соңғы рет тағы терлейді. Жаңбыр әлі жауып тұр. 08.02.2016».

Жалпы, Мерейдің кейіпкерлері «Тозақтың дауысын» да естиді. Әңгімелері шамамен осындай. Онда реалды уақыт пен кеңістік бұлдыр, белгісіз. Кейіпкерлердің аты-жөндері де жоқ. Мысалы, *ол, онлайн адамдар, аккаунттағы таныс, тірі-өлі уақыт, ультрамахаббат* т.б. Міне, қазіргі қазақ әңгімелерінде осындай постмодернистік белгілер бар.

Дәстүр мен жаңашылдық қазіргі қоғамдық қалыбымызға, әсіресе жаһандану үрдісіне бейімделіп, бір-бірін жатсынбай араласа бастады. Әлбетте, ұлттық таным, дәстүрлі әдеби бағыт әрі классикалық әдебиеттің ғасырлар бойы қалыптастырған жалпы адамдық құндылықтары өз тұғырынан түспек емес. Біз қазіргі қазақ әңгімелерінен тәуелсіздік рухын көреміз. Ал рухани дүниеге әрі соны жасаушыларға керегі осы. Бұл құндылықты кім қалай түсінеді, қалай насихаттайды, ол – жеке адамдық мәселе. Қалай болғанда да, жастар ештеңеден жасқанбай жазып жатыр, ал бұл не болса сол жазылып жатыр деген сөз емес.

2014 жылы «Дарабоз» Халықаралық балалар конкурсында «Көршінің қызы» хикаяты үшін бірінші орынға ие болған Қанат Әбілқайырды көпшілік оқырман балалар әдебиетінің жазушысы ретінде тани бастады.

Қанаттың «Көршінің қызы», «Жынды» хикаяттары мен «Атасының баласы», «Тезектің қабы», «Сүндетбай», «Дыбыс», «Қос бұрым», «Шал», «Соқыр үміт», «Қарға тамыр», «Көбелек», «Сакина» т.б. әңгімелерін оқығанда көп оқып, талмай еңбектенетін жазушы екенін аңғарамыз. Автор – қызықты сюжеттер құрудың шебері. Оқиға құрастырудағы жазушылық қиялы оқырманын бірден баурап алады.

Жазушы, ғалым Н.Ақыш «Қазақ әдебиеті» газетінде жарық көрген «Эстетикалық биіктер деңгейінен көрінейік» мақаласында Қ.Әбілқайырдың шығармашылығына көңіл жадыратар жағымды пікір білдірген: «Жас жазушылар шығармаларының ішінен көңілге көбірек қонғаны – Қанат Әбілқайырдың «Текес теріс ағады» атты әңгімелер мен хикаялар жинағы. Әдебиетке енді ғана араласа бастағанына қарамастан Қанаттың қалам сілтесі батыл. Көркем шығарманың сәнін келтіріп, әрін ашатын эстетикалық талаптарды меңгеріп қана қоймай, тосын ой айтып, кейіпкерлерінің тағдырларын шындық шеңберінде түрлендіре отырып, тосын ой айтуға бейім» [4].

«Көршінің қызы» туындысын автордың өзі «повесть» деп атағанымен, көпшілік оқырман хикаятқа телиді. Бірақ бұл хикаят та, повесть те емес, көтерген жүгі, ішкі мазмұн, ой-бірлігі, тақырып ауаны әңгіменің талап-мүддесінен шығатын секілді.

«Көршінің қызы» әңгімесінде негізгі оқиғалар тізбегі 14 жасар Талаптың айналасында өрбіп, І жақтан баяндалады. Хикаяттың кейбір тұстарынан өмір құбылыстарын «ақ-қара, жақсы-жаман» деп бөліп, бала көзқарасымен танытуға шебер қазақтың классик жазушысы Б.Соқпақбаевтың стилін бірден аңғару қиын емес. Қанаттың бір оқиғадан екінші оқиғаға еркін ауысып кету әдісі «Менің атым – Қожа» повесін еске салады.

Шығармадағы Талап образы автобиографиялық кейіпкер болуы әбден мүмкін. Мектеп жасындағы әрбір жеткіншектің басынан өтетін алғашқы махаббат сезімін Талап образы арқылы жеткізеді. Әсел есімді көршісінің қызына ғашық болған Талаптың басындағы махаббат сезімі, болашаққа деген арман-тілегі, өзгелермен қарым-қатынасы әсерлі баяндалғанымен, көп жерлерінде жасандылыққа бой алдырған. Мәселен, шығарманың басталған тұсында, яғни мая шөптің үстінде Әселдің үйінен шығуын күтіп жатуы, шелек ұстап суға шыққан Әселдің артынан Талаптың да жүгіре жөнелуі, үшінші бөлімнің басталған жерінде Әселмен бірге Еуропаға немесе Африкаға ұшып кетуді армандауы т.б. оқығанда бірден еліктіріп әкете алмайды.

Шығарманың жетістігінің бірі – ауыл баласының психологиясының толықтай ашылуы.

Автор әрбір сюжеттік желіні бір-бірімен орынды байланыстырған. Мәселен, сюжеттің кульминациясы көршінің қызына ғашық кейіпкер енді өзінің киім киісін ретке келтіруінен басталады. Талап киім алуға ақша табу үшін Еркін, Самат есімді достарымен бірге бағандардағы алюминий сымдарды ұрлауға бекінеді. Осы сәтте Еркінді тоқ ұрып, досы Талаптың көзінше жан тапсырады.

«Тура төбеден от жарқ етті. Еркіннің шыр ете түскен дауысы кілт үзілді. Не болғанын аңғарып үлгермей қалдық. Еркін бағанды құшақтаған күйі көз алдымызда жанып жатыр, жанып жатыр. Қолқамызды күйіктің иісі қауып барады. Не деген қорқынышты?! Бағана ғана күліп ойнап жүрген Еркін енді жоқ. Жоқ, әлде өлмеді ме екен? Өлмесе, отқа оранып жатқан кезде жыламауы, айғайламауы мүмкін емес қой.

Есімді жиып, айналама қарасам, Руслан мен Самат жоқ. Біреуі жын соққандай тауға, екіншісі ауылға қарай жүгіріп барады» [5].

Осы үзіндіден-ақ автордың 90-жылдардың басындағы ел басындағы қиындықтарды меңзеуі, әрі мұны басты кейіпкердің сезіміне қабыстыра суреттеуі оқырманды сендіреді. Қ.Әбілқайырдың аталған туындысы балалар әдебиетіндегі кейіпкерлердің көркем галереясын толықтырады анық.

«Атасының баласы» – балалардың танымына лайықталып жазылған, тілі түсінуге жеңіл шығармалардың бірі. Бас кейіпкер Мұқыштай қазақтың салты бойынша ауылдағы ата-әжесінің бауырына салған немересі. Жеті атасын білетін, бата қайыра алатын, елінің Өнұранын жатқа айтатын, сүйінші, қырық шұбартай сияқты қазақтың салт-жоралғыларын білуге асыққан бес жасар Мұқыштай бүгінгі қазақ балаларына үлгі боларлықтай. «Менің үш атам бар. Бірінші – Абай атам! Ол – менің ғана емес, барлық балалардың атасы. Екінші – Нұрсұлтан атам. Ол – еліміздің басшысы. Үшінші – Бірлік атам» [6]. Ата тәрбиесін бойына сіңірген баладан ғана тәрбиелі, көрегенді, ұлтжанды тұлға шығатынын меңзейді.

Қ.Әбілқайырдың көптеген әңгімелерінде жеке адамдардың күрделі, қым-қиғаш тағдырлары арқылы қазақ қоғамының бүгінгі келбеті танылады. Мәселен, «Дыбыс», «Сакина», «Сүндетбай», «Көбелек» әңгімелерінде оқиғадан оқиға тудырып, оқырманды түрлі ойға жетелейтін философиялық-моральдық тартыстарды алға тартады.

Жас жазушының бірі Арман Әлмембеттің қазақтың аңшылық өнерін арқау еткен «Аңшы» әңгімесі «Режиссердің түстері» кітабына енген. «Мимырт» романы, «Ерлі-зайыпты», «Алғашқы қар», «26000 теңге», «Құрбан», «Бағдат», «Ескі үйдегі балалық» тағы басқа әңгімелердің авторы. Әдеби туындылары бірқатар республикалық басылым беттерінде де жарық көріп жүр. Арманның шығармашылығын жас әдебиет сыншысы Н.Түсіпхан өзінің «Үш талшыбық» мақаласында біршама тілдік талдауларға орын берген [7].

Әңгіменің тілі түсінуге өте жеңіл. Орашалақ сөйлемдер мен көпсөзділік те кездесе қоймайды. Әңгімеде қазақ әдебиетіндегі дәстүрлі тақырып жалғасын тапқан. Аңшы Әбдіраш қой қорасына кіріп кеткен түлкіге тасада тұрып мылтығын кезене бергенде уысына өзі кеп түскен түлкіден айырылып қалады. Мылтығын дәлдеп отырған Сәрсенғали үнсіз қалмай, айқай шығарғанда түлкі

Әбдіраш жасырынып отырған мал қиына қарай жүгірер еді де, сол сәтте ол түлкіні жайратып салар еді. Бірақ оқиға аңшы күткендей аяқталмай, түлкі көз алдында қашып кетті.

Осы тұста автор уысына түскен олжасынан айырылып қалған аңшының психологиясын өте сәтті бере алған деп айтуға болады. «Әбдіраш ауылдың шетіне ілінгенше қарасын үзіп кетті. Оғы жетпесін білсе де ызаланып, екі оғын да түлкіге кезеніп тұрып, атып жіберді. – Үй, атаңа... Жылап жіберуге шақ тұр» [8, 135]. Әңгімені жазбастан бұрын автор қазақтың байырғы өнерін жіті зерттеп алғандай. Сәрсенғалиға ашуы басылмаған аңшы ақыры көршісінің алабайын атып тынады. Әңгіменің шарықтау шегі де осы тұс. Әбдіраштың осынша ызаға булығыуының өзіндік себебі де бар. Яғни әңгіменің кіріспесі мен кульминациясын байланыстыруда автордың шеберлігі айқын көрінеді. «Әбдіраш төңірекке танымал аңшы еді. Әрі мерген. Бір кездері Арқада киік өріп жүрген кезде қысы-жазы дәурен сүргендердің бірі. Аңды азық үшін емес, әуес үшін атар еді. Мергендігі де сол кезде танылған-тұғын. Ал қазір... Қазір киік жоқ» [8, 133]. Арқадан Маңғыстау үстіртіне ауып кеткен. Аңшының өкініші осы болатын. Ал мына өз қорасына өз аяғымен келген түлгіден айырылып қалуы ескі қайғысына қайғы жамаған еді. Міне, Арман Әлмембет осы шағын әңгімесінде қазақтың қанында бар мергендігі мен аңшылық кәсібін әрі өнерін көркем сөзге шақтап сыйғыза білген.

Талантты жас жазушы қыздардың бірі – Әсем Қоспағарованың «Күй» әңгімесіне этнографиялық үлгілердің бірі – қазақтың күй өнері негіз болған. Өнер тақырыбы – қазақ әдебиетіндегі дәстүрлі тақырыптардың бірі.

Оқырмандарға кеңінен танымал «Қара кемпір», «Күй», «Қызыл орамал», «Түс», «Міністір», «Ол» тағы басқа әңгімелері 2012 жылы жарық көрген «Қызыл орамал» [9] жинағына топтастырылған. Көптеген әңгімелері баспасөз беттерінде жарияланып жүр.

Кітапты ашқанда бірден оның дүниенің көркемдігіне үңілетініміз анық. Автордың сөз саптауы, оқиғаны баяндауы, жазу стилінің де өзгешелігіне «Қызыл орамал» жинағына енген әңгімелерінен аңғаруға болады. Нысанаға алған «Күй» әңгімесі турасында ойымызды тарқатып көрейік.

Шығарманың қысқаша фабуласы келесідей. Әңгіменің басында есімі аталмайтын «Қарапайым адам» автобуска мінген жас қызға орын босатып береді. Жәудір енді жайғаса бергенде қазақ халқында лайықты құрмет әйелден бірінші ер азаматқа көрсетілетінін, ер адамның қыз баласына орын ұсынғаны сияқты мұндай менталитетке жат түсініктің бәрі батыс жұртынан жүкқанын айтып отырған жұрт бойжеткенді жайсыз күйге түсіреді. Ыңғайсыз жағдайға тап болған қыз діттеген жеріне жетпей, келесі аялдамадан түсіп қалуға бекінеді.

Үлкен қала Алматыда құжынаған адамдардың ортасында жүрсе де, сағыныштан сарғайып, жалғыздықтың қамытын киген қыздың жан-сырын, мұңын түсінер адам жоқ. Бірақ ол сол жанды енді кездестіргендей. Ол автобуста өзіне орын берген «қарапайым адам» Баһадүр. Үйіне барып жүріп қоңыр домбыраны жанына серік еткен кісінің күйлерінен Жәудір де жалғызсыраған жанына жұбаныш тапқандай еді. «Жақсы сөзге жан семіреді» демекші, өзіне айтылған мақтаулардан «қарапайым адамның» күпсінген пенделік қасиеттерін көрген Жәудір одан да аулақтай бастайды. Яғни, қысқаша айтқанда, қым-қуыт қала тіршілігі мен жас қыздың сырлы сезімдері мен жай-күйі суреттелген.

Автордың аталған шығармасын «Қызыл орамал», «Сізге (әңгіме-эссе)» сынды көркемдік қуаты жоғары әңгімелерінің қатарына кіргізе алмаймыз. Ұсақ-түйек баяндауларға көп орын берілген. Әңгіме табиғаты оқырманды бірден еліктіріп әкете алмайды, сюжеттік детальдар сенімсіз шыққан. Сөз қайталаушылықтар көп кездеседі. «Әсем әңгімелерінің әсемі – осы, «Қызыл орамал». Жазушының басқа әңгімелерінен де байқағанымыз – тіл жұтаңдығы» [10, 513].

Шығарманың сәтті шыққан тұстарын да айта кеткен жөн. Ең бастысы, автор адамның ішкі жан әлеміне терең бойлай алады. Адамның ішкі психологиясына әсер беретін бөлменің ішкі интерьерін суреттеуден бастауы да ұтымды шыққан. «Қарапайым кісінің қарапайым бөлмесі. Бәрі өз орнында. Қара домбыра, шаң басқан перде, жылауық баланың бетіндей сүртілусіз айғызданған терезе.

– Тек қара домбырасы серік болған осы жанға теліткен не нәрсе? – деп ойлады Жәудір бөлме ішіне көз жүгіртіп.

– Келдің бе, балам? – деп Қарапайым кісі күліп отыр.

– Келдім!

– Күй ырғағы адам жанын тазалайды. Күй тыңда. Әдетінше қабырғада ілулі тұрған домбыраны алды, үнсіз біраз отырды да, ақтық күйін шерткелі тұрғандай жанарына жас үйірді. Жәудір үйренісіп қалыпты [9, 24].

Күйдің тартылуы, автордың күй турасындағы ойлары әңгіменің көркемдік әрін кіргізіп тұрғандай. Автор «қарапайым адам» арқылы қазақы текті өнердің образын да қоса көрсеткен.

Сонымен қатар, қазіргі күні жастар арасында ұмыт болуға айнала бастаған ер адамды сыйлау, құрметтеу, жолын кесіп өтпеу сияқты қазаққа тән әдептерді де шығарманың идеясына айналдырған.

Қазіргі күні біраз қаламгерлер оқырманның ыңғайына орайлап, жылдам оқылып әрі тез қабылданатын, көлемі шағын әңгімелерді жазуға ден қоя бастады. Бұл – әлемдік әдебиетте бар үлгі. Қысқа жазатын қаламгерлердің қатарына Мадина Омарова, Қойшыбек Мәбарак, Қанағат Әбілқайыр, Әлібек Байбол тағы басқа авторларды кіргізуге болады.

Оқырман қауымға жақсы таныс, проза саласында өзіндік жазу стилі қалыптаса бастаған, адам мен қоғам арасындағы қайшылықтарды астарлап көрсету әдісін меңгере бастаған жас жазушы Ә.Байболдың әңгімелеріне тоқталамыз.

Автордың осы уақытқа дейін үлкен прозаға жүк болып келген оқиғалар мазмұнын бар болғаны бір-екі беттің көлеміне сыйдырып беруі Әлібек Байболдың қаламгерлік шеберлігін танытады. Жас жазушының 2012 жылы шыққан «Теміржол вокзалы» кітабына «Көзі тірі классик», «Ормандағы жиын», «Айдаһар, аю һәм барыс», «Қағаз кеме», «Садьконың сандырағы», «Қылмыскердің күнделігі», «Құлдар патшалығы» (2013) жинағына «Бейтаныс әйелдің қарғысы», «Дарынсыз артист», «Демократияның көлеңкесі», «Мүжілген ескерткіш», «Диктатордың өлімі», «Аяқталмаған картина», «Жоғалған бас» сынды әңгімелері топтастырылған.

«Айдаһар, Аю һәм Барыс» әңгімесінде аңдар бейнесі арқылы Қытай, Ресей, Қазақстан мемлекеттері арасындағы саяси мақсат-көзқарастарды ашуға тырысқан. Еске түсірсек, тура осыған ұқсас тақырыпты жазушы Мұхтар Мағауин «Құмырсқа-қырғын» әңгімесінде құмырсқалар тіршілігіндегі әлімжеттік, теңсіздікті

көрсету арқылы сырт елдің тарапынан қазақ жеріне төніп тұрған үлкен қауіпті тұспалдаған болатын. Әлібек Байбол да екі елдің өзге жұрт алдында қазаққа достық пейіл танытқанымен, шындығында, көздегендері асты да, үсті де байлыққа тола жері екенін астармен жеткізеді. Бұл тақырып әдебиетте де, бұқаралық ақпарат беттерінде де жиі жазылып жүргенімен, көбінде пессимистік толғаныстармен аяқталып жатады. Ал Әлібектің әңгімесінде барысты иелену үшін аю мен айдаһар күшін сынаспақ болып, ақыры шатқалдан құлап өледі. «Барыс басымен тұтасқан мойнын созып қарады. Екі алыптың құлаған жері үлкен шұңқырға айналып кетіпті. ...Енді Барысқа тең келер ешкім жоқтай көрінді. Жолбарыс, Арыстан сияқты кәрі аңдардың орнын басатын аң Барыс болмақ» [11, 183]. Осы әңгіме хақында жас әдебиет сыншысы Нұрбек Түсіпхан: «Барыс ешкімге соқтықпайтын мінезімен ұтады», – дейтін тезисі жанымызға жақын, мұратымыздың өзегі» [7, 6] – деп пікір білдіреді.

Осы шығарманың мазмұнымен сарындас «Ормандағы жиын» әңгімесінде орман аңдарының мәжілісінде әлемнің 50 дамыған ормандарының қатарына кіру мәселесі талқыланады.

Әңгімеде мысал жанрына тән элементтер көп кездеседі. Аңдар мен жан-жануарлардың аллегориялық бейнелері арқылы бір қауым елдің биліктік-құрылымдық басқару жүйесіндегі саяси теріс-әрекеттерді көрсетуге тырысады. Кейіпкерлері аң, құс, жануарларлармен бірге оқиғаға адамдардың қатыстырылуы мысалдың сюжетіне тән.

Орманды билеушілер – арыстан, барыс, түлкі, қасқыр, аю сияқты әккі, өз күшіне сенген аңдар. Қозы-лақ, тайынша, бұғы, қарсақ, суыр сияқты ірілі-ұсақты орман аңдары қарпайым халықтың символы ретінде бейнеленген.

Реалды өмірде де жоғары лауазымдағы басшылардың екіжүзділігі, халық алдында жалған сөйлеп, берген уәдесінен шыға алмауы, өзі жетік білмейтін салаға жетекшілік етіп, тәжірибесі мен білімінің жоқтығынан мемлекетті үлкен шығынға ұшыратуы, жемқорлық, парақорлыққа жол беруі сияқты толып жатқан теріс әрекеттерінің зардабы қарапайым халыққа үлкен соққы боп тиетіні анық. Автор шығармасында билік пен халықтың арақатынасын көрсету үшін символдау тәсілін сәтті қолданған.

Көркем шығармада автор кейіпкердің мінез-құлқын, ішкі жан дүниесін, рухани әлемін, оны сыртқы ортамен ашып көрсету үшін түрлі көркемдік әдіс-тәсілді қолданатыны белгілі. Соның бірі – портрет. Осы термин туралы теоретик ғалым Б.Майтанов: «Портрет – өзгеріп тұратын, алайда неғұрлым тұрақтылыққа бейім құрылым. Портрет поэтикасында да ортақ дискурстар басым. Портрет адам бейнесіне қатысты метонимиялық құбылыс, бірақ көркемдік тұрғыда толымды құбылыс. Ол – жаратылыстың шеберлігіне, өмірдің күрделі табиғатына тәнті қылатын, тарихи мәні зор эстетикалық, эмоционалды-психологиялық, пластикалық, антропометриялық құбылыс» [14, 33], – деп анықтама береді.

Әдебиеттанудағы көркем антропология саласын зерттеуші В.Савельева өзінің «Художественная антропология» аталатын зерттеу еңбегінде адамның дене құрылысының жекелеген мүшелері кейіпкердің портрет-сипаттамасына қатысатынын атап өтеді [15]. Суреткер адам денесінің анатомиясын, тұлғалық динамикасын суреттеу арқылы өзінің көркемдік қиялымен әдебиеттегі екінші адамды сомдап шығады. Осыған қоса, Л.Демченконың «Поэтика телесности в произведениях Чингиза Айтматова («триптих о мальчиках»)» мақаласында да көркем антропология ғылымына қатысты теориялық түсініктер мен мысалдар келтірілген.

Адамның дене құрылысы «жоғарғы», «орта», «төменгі» болып үшке бөлінетіні белгілі. Жоғары бөлікке – бет, мұрын, мойын, көз; орта бөлікке – қол, кеуде, силуэт; төменгі бөлікке – аяқтары кіреді.

Әлібек Байболдың «Жоғалған бас» әңгімесінен да антропологиялық образды байқаймыз. Бөтен елде экспонат ретінде сақталып тұрған Бас өз еліне оралғысы келеді. Бірақ мекеме қызметкерлері Бастың өз отанына кетуіне рұқсат бермейді, жан-жағын мықтап қоршап қойған. Кезінде бір елдің көсемі, билеушісі болған Бастың қазір артында іздеушісі жоқ, өзін қоғамға қажетсіз сезінеді. Еліне кете алмауының себебі де осы екен. «Осы жалғанда тағдырластарым бар ма екен? Мен соншалықты кімге қажет бола қалдым екен? Денемнің бөлшектері жер бетінде шашылып қалған ба, қалай? Денем қайда?» – деп ойлады. Басындағы шаштары қайғы, құсадан баяғыда-ақ ағарып біткен [12, 85]. Бастың айқайы өз отанына да жеткенімен, бөтен елден құтқарар адам

табылмайды. Бір айдан кейін Басқа аяқ пен қол бітіп, темірторман отанына қарай қашып шығады. Әңгіменің қысқаша мазмұны осылай.

Өзге елдің боданында болған қазақ халқы өзіне тиесілі көптеген этнографиялық, антропологиялық мәдени құндылықтарынан айырылды. Қазақ елінің көнеден келе жатқан тарихи жәдігерлері, оның ішінде ел басқарған атақты хан, ақсүйек-төрелердің бассүйектері Ресейдің атақты мұражай қорларында сақталған еді. Кейіннен КСРО құлаған уақытта сол төл экспонаттарымыздың көбісі көрші елдің меншігіне өтіп кетті. Осындай ұлттың мәдени құндылықтары талан-таражға түскен уақытта қазақтың соңғы ханы – Кенесарының басы да жоғалған еді.

Жеке баспен қоса, сөз бостандығына да қол жеткізген тұста Кенесары хан сияқты тарихта өткен атақты батыр, қолбасшы, көсемдердің бейнесін көркем әдебиетте сомдау, олар туралы ғылыми еңбектерді жарыққа шығару секілді жұмыстар атқарыла бастады. Соңғы ханның басын елге әкеліп көмуді бабаларға тағзым, құрмет деп ұққан қазақ халқы белгілі ғалымдар құрамынан тұратын зерттеу топтарын Ресейге жібергенімен, олар да Кенесары бабамыздың басын таба алмаған еді.

Міне, Ә.Байболдың аталған әңгімесінде Кенесары ханның басын тауып, елге әкеліп, оның ерлігі мен батырлық болмысын ұрпаққа дәріптеу – басты парызымыз деген идея қозғалған.

Осы шығармаға ұқсас «Мүжілген ескерткіш» әңгімесінде көркемдік деталь ретінде адамның Бас мүшесі алынған. Патшаның көзі тірісінде зәбір көрген халық өлгеннен кейін ескерткішін бұзып тастайды. Тіпті, біраз уақыттан кейін патшаның есімі де ұмытылады. Кейбір тұрғындар мүжілген үйінділерді құрылыс нысандарына пайдалануды жөн санап, ескерткіштің Басын ғана қалдырады. Көзі тірісінде істеген әрекеттерінің дұрыс еместігін кеш түсінген Бас өткеніне өкініш білдіріп, жылайды. «Менің басымды басқа жерге алып кет. Бір айдан кейін баскесерлер келеді. Мені құтқар...» – деп өтінді. Былай көтердім, олай көтердім. Орнынан қозғалта алмадым. Өйткені, Бастың іші қара ниетке, пасық ойларға толып қалған болатын. Халыққа қарсы ұйымдастырылған қаншама идеялар бар еді. Оны көтеру үшін кемінде жиырма қран керек [12, 132]. Әлем елдерінде қазірдің

өзінде дүниежүзін билеп-төстеу мақсатын іске асыру үшін Наполеон, Гитлер, Сталин секілді қанқұмар саясаткерлердің ізін ұстанатындар да жоқ емес. Халықтың ризалығына бөленбеген басшының ескерткішіне де орын жоқ. Автор түйіні осындай.

Шығармада адам денесінің негізгі бөлігі Бас тарихи мәліметтерді сақтаушы жады, адамгершілік құндылықтарды сақтаушы көркемдік деталь ретінде алынған.

Автор өзі таныған қоғамдық шындық жайындағы ойларын бүкпей, ашық жеткізу үшін әдебиеттегі мысал жанрына тән элементтерді қолданғанын атап өттік. Аңдар мен жан-жануарлардың аллегориялық бейнелері арқылы қоғамның саяси шындығын жеткізу ауыз әдебиетінде бұрыннан бар әдіс болғанымен, Ә.Байбол қолданысында өзгеше көрініс тапқан. Сонымен бірге, әңгімелерінің бір парасынан қазақ әдебиеттануына ғылыми термин ретінде кешірек ене бастаған антропологияға тән көркемдік ізденістер кездеседі.

Жас әдебиет сыншысы Нұрбек Түсіпхан «Үш талшыбық» мақаласында Әлібек Байболдың 2012 жылы жарық көрген «Теміржол вокзалы» кітабы жөнінде мынадай пікір білдіреді: «Автордың жазу мәнерін «көркем суретті тіл» деуге келмейді. Күнделікті сіз бен біздің сөйленісіміз самсап тұр. Әдеби шығармаға тән тіл тазалығы сақталған дей алмайсыз. Шынын айту ләзім – Әлібектің терең білімдарлығына, әлем әдебиетін зерделеп, түсініп оқығанына таң қаласыз. Тіпті, өзіңіздің осы бір кітапта айтылған кей авторларды танымай, білмей қалатын кездеріңізде ұяттан өртеніп жаздайсыз. ...Бірақ Әлібек әңгімелерінің көбінде осы бір білімдарлықтың, көп оқығандықтың орынсыз әрі шектен тыс, көп қолданылғанын аңғару қиын емес» [7, 7]. Н.Түсіпханның осы сыни пікірімен әбден келісуге болады.

Әлібек Байбол шығармаларында қазіргі прозаға қажетті тың ой, жаңа ізденістер мен астарлы идеялардың көрініс тапқанын айтуға болады.

Сатира жанрында қалам тартып жүрген жазушының бірі Қанағат Әбілқайырдың «Қағаз қала» (2008) атты тұңғыш жинағына «Менің атым – Тимберлейк», «Жүз отызыншы атаман», «Қ-ның қасіреті», «Бәрін Басекем біледі», «Шректің қайынжұрты», «Құтипаш пен Сақыш», «Резюме» т.б. әңгімелері оқырман тарапынан жоғары бағаланды. Бұдан бөлек «Ұмыт мені»,

«Тырнақшаның ішіндегі әңгіме» деп аталатын екінші жинағын да Қанағат шағын жанрдағы шығармаларымен толықтырды.

Қанағат Әбілқайырдың алғашқы кітабының жарық көргеніне он шақты жылдың жүзі болса да, БАҚ беттерінде тұщымды ой-пікір мен ғылыми талдаулар жоқтың қасы. Тек kitap.kz порталындағы жас прозашылардың шығармашылығына арналған «Құс қанаты» жобасында Әсия Бағдәулетқызының жазбалары бар.

Қ.Әбілқайыр – қазіргі қазақ әдебиетінде сатира бағытында қалам тартушылардың бірінен саналады. Әбілқайыр қозғамаған тақырыптың өзі жоқ деуге болатындай. Барынша сөзді үнемді қолданып, қысқа да нұсқа жолдармен жеткізуге тырысатын жазушы осы форманы әдейі таңдап алғандай.

«Қағаз қала» әңгімесі қазақ әдебиетінде жиі көтерілетін пәтер мәселесін қозғайды. «Қағаз қаланың» оқиға желісі былайша өріледі. Қаланың қақ ортасынан үш бөлмелі үй алуға бекінген кейіпкер 21 жасында берген өтінішіне 47 жасында бір бөлмелі пәтерге қолы әрең жетеді. Онда тек өзі не отбасы емес, бақандай он жанбасы тұрақтайды. Үй сатып алған күннен бастап 29-қабаттағы «жаңа» үйдің «бақытты күндері» басталады.

«Қабырғалары әлі толық сыланбаған немесе сыланған жерлері көтеріліп кеткен, жә, оны да қойшы, жаңбырлы күндері төбе мен терезелерден су өтіп, әрқайсысымыз бір-бір шүберекпен соны құрғатып ойнаймыз демесеңіз, аландайтын түк те жоқ. Бөлмемізде айқасып жатып ұйықтаймыз. Екі-үштен кезек күтіп тұрып... ауысып-ауысып тамақ ішеміз...» [16, 4]. «Айтпақшы, мен сіздерге үйге қақаған қыста көшіп келгенімізді айтпаппын ғой: қыс бойы жылудың болмай қалуы, газдың жиі өшуі, су құбырларының жарылып кетуі сияқты кез келген отбасын айналып өтпейтін проблемалардың бізді де ешкімнен кем тұтпай мазалап жүргені көңілге кәдімгідей-ақ мақтаныш сезімін туғызып, адамға «біз енді ешкімнен кем емеспіз, ел қатарлы өмір сүріп жатырмыз» деген бір тәтті көңіл күй сыйлайды екен» [16, 5]. Арадағы осындай «сәтті» күндердің бірінде жылу қосылмай, аяздан қатып тұрған батареяға баласының тілі жабысып қалып, одан әрең ажыратып алады. Сол-ақ екен жиырмасыншы қабаттан аяқ астынан өрт шығып кетіп, төрт қабат үй жанып кетеді. 29-қабатта тұрған кейіпкер отбасымен өрттен шөгіп кеткен қабаттардың орнымен сырғып-сырғып 25-қабатқа бір-ақ тоқтайды. Әңгіменің қысқаша фабуласы осындай.

Автор оқиғаларды баяндап отырып, уытты тілімен түйреп өтетін тұстар да кездеседі: «Өз үйімде отырмын, қорқамын ба, қолымдағы қорғасынмен әлгі шыбынды періп кеп жібердім. Дәл тиді ме, тимеді ме, оны шыбын айтпады, ал қорғасын әлгі жерді тескен күйі үстіміздегі көршіміздің үйіне өте шықты, ...әлгі үңірейіп қалған тесіктен сығалағанымша болған жоқ, қорғасыным төбенің тағы бір жерін өз үйімізге қарай түсті. ...Әлгі төбеден сорғалаған күйі келді де өзіміздің еденді де тесіп өтіп, төменге кетті. ...Құмалақтай ғана қорғасынымыз аман-есен подвалда жатыр екен, еденге құйылған цементті жартылай тесіп барып, бір жамбастай қисайыпты» [16, 4-5]. Осы детальдің өзі адамды екіұдай сезімге түсіреді. Біресе күлесіз, біресе қынжыласыз.

Жазушы қоғамда жауапты қызмет атқарушылардың жағымсыз мінез-құлқын сатиралық, ирониялық суреттеулерімен барынша әшкерелей түседі. Әсіресе, құрылыс саласындағы қанша айтылып, жазылып, ескертулер берілсе де сапасына мән берілмейтін, тіпті, жаңадан салынған үйлердің құлауы, талаптарға сай болмауы қалыпты жағдайға айналып кеткенін меңзейді. Халықтың тұрғын үйге қолжетімділігін қамтамасыз ететін мемлекеттік бағдарламалардың өзі осы күнге құрылыс материалдарының сапасына мән бермей келеді. Бұл БАҚ беттерінде журналистер тарапынан қанша айтылып, жазылса да, көркем әдебиет әлемінде де ерекше көрінген. Әлеуметтік, нақтырағы, үйсіз-күйсіз жүрген отбасылардың мәселесі қоғамды тығырыққа тіреп отыр.

Көлемі кітаптың бір бетінен аспайтын «Тіл», «Оқысаңдарсайшы» шығармалары Қазақстандағы мемлекеттік тіл – қазақ тілінің қолданылуындағы өрескелдіктер жайын көтерген. Әсіресе, көпшілік арасында қате қалыптасып қалған сөз тіркестері мен бұрмаланған тілдік қолданыстарды орынды сынайды.

«Жүз отызыншы атаман» сұхбат-әңгімесінде «Қазақстан – көпұлтты мелекет» ұғымын теріске шығарады, жазушының ойынша «қазақ қана – ұлт, қалғаны – ұлыс». Толеранттылықты берік ұстанатын елде байырғы ұлттан гөрі ұлыстарға көбірек, тіпті, мөлшерден тыс көрсетілетін әлеуметтік, саяси жеңілдіктер мен мүмкіндіктердің болуы әңгіменің басты мазмұнын құрайды. Сұхбат беруші лауазымды тұлғаның «Құлболған» есімі символдық мән үстейді.

Қоғамның келеңсіз тұстарын, адамдардың жағымсыз мінез-құлқын әшкерелейтін сатиралық, памфлеттік, публицистикалық жанрдағы әдебиеттің ирония, пародия, сарказм сынды көркемдік троптары кеңінен қолданылған.

Келесі авторымыз Серік Сағынтай өзімен қатарлас жазушылардың арасында сөздік қорының молдығымен, тілінің шұрайлығымен ерекшеленеді. Оны «Қарға» кітабындағы, интернет порталдарында жарық көрген бірқатар әңгімелерінен айқын аңғаруға болады. Оқиғаны бастан-аяқ рет-ретімен суреттеу барысында, көп жағдайда, осалдық танытып жататын жас қаламгерлерге қарағанда С.Сағынтайдың жалпының ішінен жалқыны, тұтастың ішінен жекені көре білу қабілеті мен суреткерлік шеберлігін танытатын шығармалары баршылық. Жазушы әңгімелерінде дәстүрлі көркем прозаға тән бейнелеу, суреттеу, баяндау стилі қалыптасқан.

С.Сағынтайдың әңгімелерінде фольклорлық, мифологиялық мотивтер, образдар, сюжеттер, қазақы ғұрыптық сипаттар жиі көрініп, түрлі көркемдік қызмет атқарады. Жазушының шығармалары ХХІ ғасырдың алғашқы ширегінде жазылып жатқандықтан, әдебиет пен фольклордың қазіргі кезеңдегі байланысын жаңаша сипаттайтын келесі ғылыми тұжырымды оның туындыларына да қатысты қолдануға болады: «ХХ ғасырдың соңғы ширегі мен ХХІ ғасырдың басында дүние келген біраз туындыларда фольклорды пайдалану мүлде жаңа үрдісте, жаңа сипатта көрінетінін айту керек. Әсіресе, екі ғасырдың тоғысында жарыққа шыққан шығармаларда фольклор әртүрлі мақсатта пайдаланылып, әрқилы қызмет атқарып тұрғанын байқаймыз. ... Фольклордың белгілі бір жанрын, яки сюжетін қолданумен шектелу жоқ, ендігі романдарда, кейде повестер мен әңгімелерде де, поэма-өлеңдерде де фольклорлық сана мен фольклорлық ойлаудың архетиптері, кейіпкердің санасынан көне жайттар, тарихи-генетикалық жадының түкпірінде жатқан фольклорлық-мифологиялық ұғым-түсініктер, кеңінен пайдаланылады» [17, 14]. «Дүр ененің тайпасы» (хикаят), «Теңіз жағасындағы кафе», «Қарға», «Жалмауыз» және тағы басқа әңгімелерінде жекелеген мифтік архетиптер мен фольклорлық элементтер кездеседі.

«Теңіз жағасындағы кафе» әңгімесінде қазақ және өзге ұлт ертегілерінде жиі кездесетін шикі өкпенің су бетінде (жағасында)

қалқып жүру мотиві қолданылған. «Бабалар сөзінің» 75 томында «Ертөстік» ертегісіндегі суда жүзіп жүрген өкпе мотивіне қатысты мынадай түсініктеме берілген: «Ертегідегі жан туралы көне анимистік ұғымдарда көрінетін, Төстік әкесінің суда жүзіп жүрген өкпені түрткенде оның жалмауыз кемпірге айналатындығы туралы мотив те көптеген ертегілер сюжетіне тән. Бұл қазақтың «су – о дүние, ондағы өкпе – өлген адамның жаны, ал жалмауыз кемпір – өлілер патшалығының күзетшісі» дейтін демонологиялық түсінігінің көрінісі. Өкпе түріндегі жалмауыз кемпір өлгеннің жанының тыныштығын қорғайды, оған біреу қауіп төндірсе, өзінің қалпына келіп, тиісушіні жазалайды» [18, 368]. Автордың әңгімеге суда қалқып жүрген өкпе мотивін қатыстыру себебін былайша топшыласақ болады: 1) автор санасында қазақ ертегілеріндегі фольклорлық сарындардың сақталып қалуы, оның қайта жаңғыруы; 2) ертегі оқымай өскен кейбір қазақ баласының бет-бейнесі және оның ертегілерді оқымағандығы себепті ежелгі қазақы санадағы ұғым-түсініктерден бейхабарлығы (мәселен, қосалқы кейіпкердің өкпені пышағымен қорықпай, сескенбей іліп алып кетуі). Мұнда жазушы судағы өкпе мотивін трансформациялау арқылы ертегі оқып өскен ауыл қазағы мен қазіргі шетелдік атыс-шабыс жанрындағы фильмдерден көз алмайтын буын санасының өз әдебиетінен, ұлттық таным-түсінігінен шеттеп қалу, ажырау үрдісін сипаттаса, жанның денеден бөлектенуі, яғни адамның жаны иесінен бөлек өмір сүре алады дейтін көне анимистік мифтік түсінікті жаңғыртып қолданып отыр. Кейіпкердің судың бетіндегі өкпеге кездесуі, оған жақындай алмауы айтылып отырған уақыттан он жыл бұрынғы, жастық шақта өткен қасіретті оқиғаны жадыдан шығара алмағандығын меңзейді немесе теңіздегі сол күнгі ішімдікпен өткен демалыстың соңы Назымның өліміне ұласып, ұзақ жылдардан кейін қыз бейнесімен (судағы өкпемен) қайта қауышып отыр. Желден кейінгі теңіздегі апатты оқиға кейіпкер санасынан әліге дейін өшпеген, көңіл жарастырған екі жұп – Назым мен Абзалдың (Абзал кейін қыздың ағаларының қолынан қаза табады) жанымен, рухымен (фольклорлық түсінік бойынша) кездеседі.

Шығармадағы автор идеясы адамдарды өмірде шалыс басудан, апатты толқындардың арасында жоғалып кетуден сақтандырады. Көп жағдайда адам өліміне ішімдік те себепші

болып жатады. Сонымен бірге, автордың шығармада аталатын америкалық жазушы Герман Мелвиллдің «Моби Дик» сияқты әлемдік әдебиеттің ірі жауһарларды жиі қолға алатыны байқалады.

Әңгіме аяқталған тұста автор оқырманға өзі ұқтырғысы келген жайды түсіндіруінің (соңғы абзацта) қажеті жоқ сияқты, шебер суреттелген оқиға өзінен-өзі түсінікті.

«Гүлмира» әңгімесінің мазмұнына жүк болған махаббат тақырыбы әдебиетте сан рет жазылған, қозғалған, тіпті, қаламына арқау етпеген ақын да, жазушы да жоқ десе де болады. Әрі ақын, әрі прозаик Серік Сағынтайдың махаббат хақындағы эстетикалық ойлары классикалық поэзия өкілдері Абай, Мағжан, Есенин т.б. ақындардың сезімді жырларымен тамырласып, рухани байланысып жатыр. Әңгіме фабуласы кейіпкер ақын бала мен Гүлмира қыздың арасындағы ғашықтық сезімге құрылған. Сүйгенінен қол үзіп қалу сынды махаббат трагедиясы көп шығармаға сюжет болғанымен, Серіктің әңгімесіндегі ақын баланың көркемдікпен өрілген махаббат сезімі оқыrmанды жалықтырмай, әдемі сезімге жетелейді. Әсіресе, балалық махаббат иелерінің арадағы 33 жылдық үзілістен кейінгі алғашқы телефондағы сөйлесуі өте әсерлі жазылған.

Жазушының «Қарғасы» этимологиялық-этнографиялық әңгімелердің қатарына кіреді. Құс атаулының ішінде қарға жайында толғануы, түрлі қазақы аңыз, мақал-мәтел, ғылыми болжамдарға ой жүгіртуі, реалды өмірде қарға қатысқан оқиғаларды Құран-Кәрім аяттарымен салыстыра өрнектеуі – оқыrmанды қазіргі адамзат тарапынан жағымды сипаттауларға ие емес, бірақ о баста қазақ кие тұтқан қарға туралы тәмсілдердің құпиясына үңілуге жетелейді. Мәселен, автор адам баласына ең алғаш өлген адамды көму үрдісін көрсеткен осы қарға деген болжамды Қабыл мен Абылдың өліміне қатысты аңызға сүйене отырып келтіреді. Адам-Атаның үлкен ұлы Қабыл диқаншылықпен, кішісі Абыл мал бағумен айналысып жүреді. Күндердің күнінде құрбандық шалған екеуінің ішінде Қабылдікі емес, Абылдікі қабыл болып, Қабыл туған бауырын қызғанышпен өлтіреді де, көмусіз қалдырады. Сол сәтте Алла Тағала туған туысының мүрдесін жасыру керектігін ұқтыру үшін өлген қарғаның денесін көму үшін екінші қарғаны жібереді. Жер қазып жатқан қарғаның әрекетін көрген Қабыл қатты өкініш білдіреді.

Міне, өлген адамды жерлеу дәстүрі осыдан қалған деседі. Бұдан бөлек, «Қарға қарғаның көзін шұқымайды» (адамдарды татулыққа, бірлікке шақыру), «Қарға баласын аппағым дер» (ананың баласына шексіз мейірімділігі), «Қарға тамырлы қазақ» т.б. тәмсіл мен мәтелдердің мән-мазмұнына үңіледі. «Қарғатамырлы қазақпыз дейміз. Сірә, қарғаның ұзақ жасайтынына қарап, тегіміз алыстан туысатынын меңзеп айтармы. ... Ей, құзғын атам жайлы айтшы маған! Айтшы маған әжелерім жайлы, әкелерім туралы. Атамның мен көрмеген мыңғырған малы мен аңсақ төбеттерін. Қыс қыстауы мен жаз жайлауы қандай еді?!» [19, 79]. Тәмсіл бойынша басқа құс емес, осы қарғаның аты аталуының себебі де оның тамырының тереңде жатқанын, ғасырлап өмір сүретінін меңсесе керек.

Р.Барт, У.Эко сияқты постмодернист өкілдері әдебиетте бұрыннан бар, дайын сюжеттердің (Қабыл мен Абылдың өліміне қатысты аңыз) көркем мәтінде қолданылуын инстекстуалдылықтың бір белгісіне жатқызады. Аталған әңгімеде қазіргі замандық әдебиеттанудың бір бағыты – постмодернизмнің нышандары ептеп ұшырасады.

Жоғарыдағы аңыздағы Қабыл, Абыл есімдері осы әңгімеде сол өзгермеген күйінде аталады да, Абыл мұнда да өлім құшады. Оның өліміне ауылдағы Жәкем әкімнің пісте егінін қарға-құзғындардан қорғаймын деп, оларды аяусыз қорлап өлтіруі, жаны азапталып жатқан қарғаның қарқылын диктофонға жазып алып, басқа құстарға естірту арқылы жалпы құс атаулын ол аймақтан кетіруі және қарғалардың адамзатқа білдірген наласы, қарғысы себеп болуы мүмкін деген ойлар тұспалданады. Әңгіме ұлттық этнографиялық мазмұнының тереңдігімен құнды. Осы бағыттағы әңгімелерінің бірі – «Аңшы» да жоғары көркемдікпен суреттелген туынды. Аң аулаудың қыр-сырын жетік меңгерген әккі мергеннің бүкіл қаруынан айырылғандағы ашынысын, психологиясын жетік бере білген. Қанына сіңген ежелгі әдегіне салып, атып алатын мылтығы жоқ болса да, аңшы енді дала аңдарына қақпан құруға кіріседі. Жазушы осы тұста бір-бірінің жемтігіне (бумадағы етті жеу үшін түлкі барын салып жатқанда бір топ құс түлкіні құрыққа түсіреді) айналған тіршілік иелерінің арасындағы ұқсастықты көрсетуде әдеби параллелизмді сәтті қолданған. Тіпті, замандық құбылыстарды әңгіме сюжетімен ағастыра суреттеген.

«Жалмауыз» әңгімесінің мазмұны сталиндік репрессияның құрбаны болған «халық жауларының» КарЛАГ-тағы (Қарағанды лагері) өмірінің ең сұмдық көріністерін баяндаудан тұрады. Бұл тақырып бұған дейін поэзия, поэмаларда болмаса, көркемдік талдауға лайықты прозалық шығармаларда қозғала қойған жоқ. Лагерлер жайлы, ондағы өмір жайында көп адам, әсіресе, лагерьдің азабын көрген тұтқындардың өзі ашылып айтқан жоқ. Осыған қатысты КарЛАГ тақырыбын арнайы зерттеген журналист Екатерина Кузнецова мынадай пікірді алға тартады: «Лагерьден шығарда олар 25 жыл ішінде еш ақпарат құралына сұқбат бермейміз деген қолхат беретін, жалпы айтқанда, бәрі де құпия күйі қалуға тиіс болатын. Ақпаратты жария қылғаны үшін ең қатал жазалау шарасына кесіліп кетіп, жаңадан қамалу қаупі бар еді» [20]. Журналист-зерттеушінің «Карлаг: по обе стороны колючки», «Карлаг: меченые одной метой» және «Книга скорби. Расстрельные списки» сынды кітаптарынан осы уақытқа дейін айтылмай келе жатқан құпия мәліметтерді алуға болады. Дәл осы тақырыптың Серік Сағынтайдың шығармашылығында сөз болуының өзін оның қазақ әдебиетіндегі тақырыптық-мазмұндық жаңалығы ретінде қабылдауға болады. Әдеби процесс уақыт өткен сайын өзгеріске ұшырап отыратындықтан, өткен ғасырдың соңы мен ХХІ ғасырдың алғашқы онжылдықтарында қазақ жазушылары этнографиялық, этнологиялық, тарихи тақырыптарға көбірек қалам тартты, әлі де жалғасуда. Қазақтың ұлт ретіндегі түп-тегін тереңірек танытуға ұмтылуда. Бұл, әрине, кенестік жүйенің құрсауынан босаған сөз бостандығының көрінісі еді. Бұл тұста тарихи оқиғаларға қайта үңілуге мүмкіндік берген Тәуелсіздік кезеңінің сыйы болды.

Әңгіменің жазылуына КарЛАГ тұтқыны-кейіпкер Иманмұса Жантоқовтың егіз шөбересі Ыбырай Мусин мен Мұсатайдың жүректегі шарбақталған қантамырлардан пайда болатын таңба жайындағы кереғар ғылыми болжамдары сеп болады. Кардиолог ол таңбаны арабша «Алла» деген жазу десе, оның сыңары түрколог Ыбырай Мусин оның көне түркі Орхон-Енисей жазбаларындағы «Алас» (Кет. Жолама. Аулақ) мәнін беретінін айтып, ұзақ дауласады. Әңгіме түйіні, тіпті, осы даулы пікірдің шындығын көрсетуді де мақсат тұтпайды. Автор адам жүрегінің ашылмаған, оқылмаған кітапқа теңейді. Сол кітаптың сыртқы

мұқабасындағы жазуды тани алғанмен, әлі ішіне бойлаған, кітап-жүректі парақтап көрген ғалым түгіл ешбір пенденің болмағандығын айтады. Егер жүрек-кітаптың құпиясы ашылар болса, онда адамзат, тарих жасырған бүкіл сырлар да ашылар ма еді деген сипатта ой айтады. Өткен ғасырдың 20-30 жылдары бұрынғы КСРО құрамындағы түрлі ұлт өкілдерінен шыққан зиялы қауым сол кездің саяси идеологиясына қайшы келген көзқарастары үшін саяси айыпталып, «халық жауларын» қамап, қинап ұстайтын атақты лагерлерімен аты шыққан Қарағандыға айдалып жатты. Әңгімеде ұлты қазақ Иманмұса Жантоқұлы мен жойт Авраам Сенковскийдің қараңғы қапаста бастан кешкен күндерін, тіпті, адам етін азық қылуға амалсыздан барған халдерін баяндау арқылы бүкіл «халық жауларының» жағдайын көрсетуге тырысқан деуге болады. Өлген адам денесін сойып, талғажауды әдетіне айналдырған Иманмұса Жантоқұлының туған бауыры Тәңірбергеннің денесін байқаусызда тіліп жіберіп, жүрегін қолына ұстаған күйі өзін де жантәсілім етеді. Осы жұдырықтай жүрек автор үшін бүкіл құпия атаулының қоймасы секілді.

Ұлттың үлкен буыны осылай қиямет күнді кешкенде кейінгі ұрпақ бақытты ғұмыр кеше ме?.. Тіпті, сол күндердің қырғыны қарғыс болып, кейінгі буынға ұласпай ма деген сауалдар да авторды ойлантады. Х.Досмұхамедұлының «Бата мен алғысқа карама-қарсы түр – қарғыс. Қарғысты дұшпанына, әкесі көңілі әбден қалған ұлы мен қызына, молла – діннен безгендерге, рубасы – жаугершілік кезінде елін сатқандарға және т.б. береді» [21, 21] деп жазғанына сүйенсек, қарғыстың мирасқа айналуы әбден мүмкін.

Жалған факті, айыптау, куәландырумен талай жанның өмірін қиған КарЛАГ жайындағы оқиғаларды алғашқылардың бірі болып әңгіме жанрында көрсеткен Серік Сағынтайдың осы әңгімесі ерекше аталуға лайық.

Қорыта келгенде, бүгінгі прозаның жетістігі мен кем-кетігін саралау барысында жас мөлшері отыз бен қырықтың айналасындағы жазушылардың әңгімелері қолымызға көптеп ілікті. Ілікпегендері де жетерлік. Қаншалықты мазмұнды, ойлы, мағыналы болғанымен, бәрін талдап, талғап жатуды жөн көрмедік. Себебі «тек көркемдік сапасы жетілген, талдауға тұрарлық шығармалар ғана зерттеуге лайық» деген әдебиеттанушы,

жазушылардың сөзін құп көріп, екі-үш жинағы шыққанымен, бес-алты әңгімесінен басқасының атаусыз қалып жатқаны олардың көркемдік деңгейінің төмендігін білдіргені. Бәрін болмаса да, біразын шолып шыққаннан кейінгі аңғарғанымыз, бұл кезеңде жарық көрген прозалық туындылардың әдеби ортаның назарын өзіне аударып, оқырманның талап-тілегінен шыға алғандығына көз жеткіздік.

Әдебиеттер:

1. Шүйіншәлиева М. Өкініш: Повесть, әңгімелер. – Алматы: «Жазушы» баспасы, 2014. – 568 б.
2. Шарабасов С., Бақтығалиева Э. Өмірдің өзінен ой түйген // Жайық нұры. – 25 мамыр, 2006.
3. Қалибекұлы Ғ. Үш тоғыс: Поэзия, проза, әзіл суреттер, фото шежірелер. – Алматы: Мерей, 2013. – 328 б.
4. Ақыш Н. Эстетикалық биіктер деңгейінен көрінейік // Қазақ әдебиеті. 2014. – №21 (3289).
5. Әбілқайыр Қ. Көршінің қызы. Хикаят // <http://zhasorken.kz/?p=9130>. 27.05.2014.
6. Әбілқайыр Қ. Атасының баласы. Әңгіме // <http://zhasorken.kz/атасының-баласы-әңгіме/>. 13.05.2014.
7. Түсіпхан Н. Үш талшыбық // Қазақ әдебиеті. – 2014. – 31 январь. – 1, 6-7 бб.
8. Әлмембет А. Режиссердің түстері. – Алматы: «Жалын» баспасы ЖШС, 2013. – 192 б.
9. Қоспағарова Ә. Қызыл орамал: Проза. – Алматы: Жалын, 2012. 160 б.
10. Қазіргі әдебиеттегі жалпыадамдық құндылықтар. – Алматы: Evo Press, 2014. – 708 б.
11. Байбол Ә. Теміржол вокзалы. – Алматы: «Жалын» баспасы ЖШС, 2012. – 320 б.
13. Уалиханұлы Ә. Құлдар патшалығы. – Алматы: «Жалын» баспасы ЖШС, 2013. – 192 б.
14. Майтанов Б. Портрет поэтикасы. Ғылыми зерттеу. - Алматы: Қазақ университеті, 2006. – 127 б.
15. Савельева В.В. Художественная антропология. Алматы : Изд-во АГУ им. Абая, 1999. – С. 281.

16. Әбілқайыр Қ. Қағаз қала. Әңгімелер. – Алматы: Жалын ЖШС, 2008. – 80 б.
17. Қазіргі әдебиет пен фольклор. Алматы: Арда, 2009. – 480 б.
18. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Астана: Фолиант, 2011. – Т. 75: Батырлық ертегілер. – 424 б.
19. Сағынтай С. Қарға. Әңгімелер. – Астана: Профи Медиа, 2011. – 143 б.
20. Автор книг о Карлаге считает, что репрессии ушли в прошлое // <http://www.azattyq.org/a/>. 03.07.2012.
21. Досмұхамедұлы Х. Аламан. Алматы, 1991. – 176 б.

МАЗМҰНЫ

Алғысөз	3
---------------	---

I БӨЛІМ

Қазіргі қазақ лирикасы	9
Поэмадағы дәстүр ұласуы	77
Прозадағы көркемдік ізденістер.....	117
Бүгінгі драматургия	169

II БӨЛІМ

ӘДЕБИ ПОРТРЕТТЕР

Шәрбану Құмарова	199
Шәрбану Бейсенова	216
Бексұлтан Нұржеке	232
Рафаэль Ниязбеков	249
Тынымбай Нұрмағамбетов	267
Нағашыбек Қапалбекұлы.....	280
Серік Асылбеков.....	294
Дидахмет Әшімханұлы.....	313
Қуаныш Жиенбай.....	330
Қуандық Түменбай.....	347
Рахымжан Отарбаев	362
Қасымхан Бегманов.....	380
Бақытбек Бәмішұлы.....	390
Нұрғали Ораз.....	402
Бауыржан Жақып.....	413
Светқали Нұржан.....	428
Темірғали Көпбаев.....	438
Жанат Әскербекқызы.....	454
Мұрат Шаймаран	467
Думан Рамазан.....	480
Маралтай Райымбекұлы.....	494

**ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ:
ДАМУ ҮРДІСТЕРІ, ЕСІМДЕР
МЕН ОҚИҒАЛАР**

Беттеу, дизайн Рык Л.А.

Басуға қол қойылды
Офсетті қағаз 80 гр.,
Формат 60x84^{1/16}. Шартты баспа табак
Таралымы 60 дана

PRINT
ИЗДАТЕЛЬСТВО
И ПОЛИГРАФИЯ **EXPRESS**

Алматы қаласы
А.Байтұрсынов көшесі 85,
Жамбыл көшесінен жоғары
тел.: 292-10-95, 292-14-28
e-mail: print_express@bk.ru